

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
June / Haziran 2021, 25 (1): 49 -71

William Whewell ve John Stuart Mill'de Ahlâk-Hukuk İlişkisi

William Whewell and John Stuart Mill on the Relationship Between Law and Morality

Metin Aydın

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı
Assistant Prof., Sakarya University, Theology Faculty, Department of History of Philosophy
Sakarya / Turkey

metina@sakarya.edu.tr orcid.org/0000-0002-4918-7270

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 2 January / Ocak 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 31 May / Mayıs 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 June / Haziran 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume / Cilt: 21 Issue / Sayı: 1 Pages / Sayfa: 49 - 71

Cite as / Atıf: Aydın, Metin. "William Whewell ve John Stuart Mill'de Ahlâk-Hukuk İlişkisi [William Whewell and John Stuart Mill on the Relationship Between Law and Morality]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/1 (June 2021): 49 - 71.
<https://doi.org/10.18505/cuid.852271>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

William Whewell and John Stuart Mill on the Relationship Between Law and Morality

Abstract: This article focuses on the relationship between morality and law through the debate between William Whewell (1794-1866) and John Stuart Mill (1806-1873), two important moral philosophers of 19th century Britain. Whewell belongs to a tradition maintaining that the basic moral principles can be known intuitively through an inherent faculty such as moral sense or conscience. In the meantime, Whewell argues that the process of knowing these basic principles intuitively is not an irrational process and that the reason is active throughout the whole process of knowing. In this context, the reason is the most basic concept of Whewell's system. In Whewell's system, the will of God is the highest/ultimate good. Relatedly, action in accordance with the will of God is morally right action. On the other hand, utilitarianism, to which Mill belongs, is a moral theory that determines the greatest happiness of the highest number of people as the criterion for morally right action. This theory does not include any metaphysical and theological elements, which argues that morality should be based on experience and introspection. Utilitarianism rejects the claim that there are basic moral principles that can be intuitively known. This approach of utilitarianism makes these two theories natural opponents of each other. One of the topics of the Whewell-Mill debate is the juncture of morality and law. In this context, Whewell's views on the moral-law relationship, Mill's criticism of Whewell on this issue and Whewell's responses to Mill constitute the subject of the article. The main purpose of this study, in which the comparative method is adopted, is to gain new perspectives on the relationship between morality and law. When we focus on the Whewell-Mill debate, we see that Whewell deals with the moral-law relationship on the basis of the concept of right, while Mill deals with the concept of justice. According to Whewell, it is impossible to talk about morality unless there are rights determined by law. In this regard, justice basically means compliance with the law. Like Whewell, Mill accepts that justice is not static but dynamic, and argues that only the utility can determine what just is. Mill objects to Whewell's views on three main critical points. These are; according to Mill, Whewell first makes law the basis of morality by claiming that it is not possible to talk about morality where there are no laws. Whewell, objecting to this criticism of Mill, states that he does not make law the basis of morality; he says that he needs law to put moral principles into the practice. The second criticism of Mill is that Whewell makes laws the criterion of moral righteousness, which narrows morality down to rights and therefore to law compliance. Whewell objects to Mill, saying that moral rightness is much broader concept than legal rightness. For him, obedience to the law is only part of moral righteousness. Mill's last criticism is that Whewell made obedience to the law a moral duty, even if it is not just. In Whewell's system, obedience to laws confirming slavery is made a moral duty. Whewell, on the other hand, admits that laws may be immoral from time to time, but states that obedience to these laws is more reasonable than disobeying them; because the problems that will arise from non-compliance with the laws are much greater. What needs to be done is to make sure that more just laws are legislated. However, according to Whewell, legislation is the duty of the jurist, not the moralist. These criticisms made by Mill against Whewell are actually criticisms that is related Mill's own system. Mill neither himself can give satisfactory answers to these criticisms. In conclusion, in the polemic between Whewell and Mill, it is possible to find other different answers of both thinkers regarding the relationship between morality and law. However, it cannot be said that these answers completely solved the problems stated above.

Keywords: History of Philosophy, Moral, Law, William Whewell, John Stuart Mill.

William Whewell ve John Stuart Mill'de Ahlâk-Hukuk İlişkisi

Öz: Bu makalede 19. yüzyıl Britanya'sının en önemli iki ahlâk düşünürü olan William Whewell (1794-1866) ve John Stuart Mill (1806-1873)'in ahlâk ile hukuk ilişkisine dair görüşleri konu edinilmektedir. Whewell, ahlâka temel teşkil eden ilkelerin ahlâki duyu ya da vicdan gibi insan doğasında bulunan bir yeti aracılığıyla doğrudan sezgisel olarak bilinebileceğini savunan

bir geleneğe mensuptur. Bununla birlikte Whewell, söz konusu bu temel ilkelerin sezgisel olarak bilinme sürecinin gayri rasyonel bir süreç olmadığını, aklın tüm bu süreç boyunca aktif olduğunu savunur. Bu anlamda akıl, Whewell'in sisteminin en temel kavramı olarak karşımıza çıkar. Whewell'in sisteminde Tanrı iradesi en yüksek iyiyi temsil eder. Buna göre Tanrı iradesine uygun eylem ahlâki olarak doğru eylem olmaktadır. Whewell, akıl ile Tanrı iradesi arasında doğal bir birlikteliğin olduğunu ileri sürerek, akla uygun eylemde bulunmanın Tanrı iradesine uygun olarak davranmak anlamına geldiğini savunur. Buna karşılık Mill'in mensubu olduğu faydacılık ise en yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğunu ahlâki olarak doğru eylemin ölçütü olarak belirleyen bir ahlâk teorisidir. Ahlâkın olgusal temelde deneyime ve iç-gözleme dayanması gerektiğini savunan faydacılık, hiçbir metafizik ve teolojik unsura sistemi içerisinde yer vermez. Faydacılık, ahlâki sezgiciliğin temel ahlâki ilkelerin sezgisel olarak bilinebileceği iddiasını reddeder. Faydacılığın bu yaklaşımı bahse konu iki teoriyi birbirinin doğal rakibi haline getirir. İşte bu rekabetin bir sonucu olan Whewell-Mill tartışmasının konularından biri de ahlâk-hukuk arasındaki ilişkidir. Bu bağlamda Whewell'in ahlâk-hukuk ilişkisine dair görüşleri, Mill'in Whewell'e bu konudaki eleştirileri ve Whewell'in Mill'e verdiği yanıtlar makalenin konu sınırlarını oluşturmaktadır. Karşılaştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmadaki temel amaç, ahlâk-hukuk ilişkisine yeni bakış açıları kazandırmaktır. Whewell-Mill tartışmasına odaklandığımızda, Whewell'in ahlâk-hukuk ilişkisini hak kavramı, Mill'in ise adalet kavramı temelinde ele aldığını görürüz. Whewell'e göre yasalar tarafından belirlenmiş haklar olmadıkça ahlâktan bahsetmenin imkânı yoktur. Bu bağlamda adalet de temelde yasa-ya uygunluğu ifade eder. Mill de tıpkı Whewell gibi adaletin sabit olmayıp, değişken olduğunu kabul eder ve adil olanın ancak faydanın belirleyebileceğini ileri sürer. Mill, Whewell'in ahlâk-hukuk ilişkisine dair görüşlerine itiraz eder ve ona bu konuyla ilgili olarak birbirinin devamı niteliğinde üç eleştiri yapar. Mill'e göre Whewell ilk olarak, yasaların olmadığı yerde ahlâktan bahsetmenin mümkün olmadığını iddia ederek, hukuku ahlâkın temeli haline getirmiştir. Whewell, Mill'in bu eleştirisine itiraz ederek, kendisinin hukuku ahlâkın temeli haline getirmediğini, ahlâki ilkelerin uygulanması için hukuka ihtiyaç duyulduğunu söylediğini belirtir. Mill'in ikinci eleştirisi ise Whewell'in yasaları ahlâki doğruluk ölçütü haline getirdiği ve bunun da ahlâki haklara, dolayısıyla da yasalara riayete indirgediği şeklindedir. Whewell, ahlâki doğruluğun hukuki doğruluktan çok daha geniş olduğunu söyleyerek Mill'e itiraz eder. Ona göre yasalara itaat, ahlâki doğruluğun yalnızca bir kısmıdır. Mill'in son eleştirisi ise Whewell'in adil olmasalar bile yasalara itaati ahlâkî bir ödev haline getirdiğine dairdir. Öyle ki Whewell'in sisteminde köleliği onaylayan yasalara itaat dahi ahlâki bir ödev haline gelmektedir. Whewell ise yasaların zaman zaman gayri ahlâki olabileceğini kabul etmekle birlikte söz konusu yasalara itaatin itaat etmemeye nazaran daha makul olduğunu belirtir. Zira yasalara uymama durumunun ortaya çıkaracağı sorunlar çok daha büyüktür. Yapılması gereken daha adil yasaların yapılmasını sağlamaktır. Fakat Whewell'e göre yasaları adil hale getirmek ahlâkçının değil hukukçunun görevidir. Mill'in Whewell'e yönelttiği bu eleştiriler, aslında Mill'in kendi sistemini de ilgilendiren eleştirilerdir. Bu eleştirilere Mill'in kendisi de tatmin edici cevaplar verememektedir. Sonuç olarak Whewell ile Mill arasında ahlâk ile hukuk arasındaki ilişkiye dair gelişen bu tartışmada ahlâk-hukuk ilişkisiyle ilgili olarak her iki düşünürde de farklı cevaplar bulmak mümkündür. Fakat bu cevapların mezkûr sorunları çözüme kavuşturduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe Tarihi, Ahlâk, Hukuk, William Whewell, John Stuart Mill.

Giriş

19. yüzyıl Britanya'sının en önemli iki ahlâk teorisinin Ahlâki Sezgicilik (*Ethical Intuitionism*) ve Faydacılık (*Utilitarianism*) olduğu söylenebilir.¹ William Whewell ahlâki sezgiciliğin, John Stuart Mill ise faydacılığın, söz konusu dönemde en önemli düşünürleridir. Ahlâki

¹ Jerome B. Schneewind, *Sidgwick's Ethics and Victorian Moral Philosophy* (New York: Oxford University Press, 2007), 5.

52 | Metin Aydın. William Whewell ve John Stuart Mill'de Ahlâk-Hukuk İlişkisi

sezgicilik genel olarak sahip olduğumuz ahlâki duyu (*moral sense*) ya da vicdan (*conscience*) gibi doğamızdaki bazı içsel yetilerimiz aracılığıyla temel ahlâki ilkeleri doğrudan bilebileceğimizi savunur. Fakat hemen belirtmek gerekir ki önemli bir ayrım olarak Whewell, bahse konu olan bu yetilerin akıldan ayrı olmadığını, bir anlamda aklın bir işlevi olarak iş gördüğünü savunur. Bu minvalde temel ahlâki ilkeleri keşfettiren sezgi, rasyonel bir süreçtir. Ahlâk alanında en temel işlev akla aittir ve ahlâk alanındaki tüm karar alma süreçlerini akıl yönetir.² Whewell, sezgisel olarak bilinen ahlâki önermeler ile geometrik aksiyomlar arasında bir bağlantı kurar. Nasıl ki geometrik önermelerin dayandığı temel aksiyomlar varsa ve bunlar sezgisel olarak biliniyorsa, aynı şekilde ahlâki ilkelerin dayandığı temel ahlâki ilkeler vardır ve bunlar da sezgisel olarak bilinirler. Ona göre burada yapılması gereken şey, diğer ahlâki önermelerin kendilerinden çıkarımlandığı temel ahlâki aksiyomların kanıtlarını ortaya koymak, bunların mahiyetleri üzerine düşünmektir ki bu da aklın görevidir.³ Tanrı, Whewell'in sisteminde en üstün iyiyi ifade eder. Ahlâk alanında en üstük kural Tanrı'nın emirleridir. Bununla birlikte akıl ile Tanrı iradesi arasında doğal bir birliktelik vardır. Dolayısıyla Whewell'in sisteminde akla uygun eylem, dolaylı olarak Tanrı iradesine uygun eylem olmaktadır. Fakat Whewell, her ne kadar aklı ahlâkın temel kavramı haline getirirse de aklın doğası gereği sınırlı bir yapıya sahip olması nedeniyle, tüm gerçekliği elde edemeyeceğini savunur. Dolayısıyla bu noktada o, vahyin, aklın sınırlarını aşan meseleleri keşfetmesinde en önemli yardımcısı olduğunu savunur. Vahiy, ahlâkın temel kaynağı ve ilkesi olan Tanrı iradesinin insana bildirilmesinde en önemli araçtır.⁴ Dolayısıyla Whewell'in sistemi Tanrı, akıl, vicdan ve vahyin birbirleriyle yakından ilişki içerisinde olduğu bir teori olarak karşımıza çıkmaktadır.

Faydacılık ise fayda ilkesi (*the Principle of Utility*) ya da en büyük mutluluk ilkesi (*the Greatest Happiness Principle*) adı verilen ilke temelinde ortaya çıkan bir teoridir. Bu ilkeye göre bir eylemin ahlâki olarak doğru olma ölçütü, eylemin mümkün olan en yüksek sayıda insana en büyük mutluluğu sağlamasıdır. Haz ve acı kavramlarını temel alan ve insanların tüm eylemlerinin temelinde hazza yönelme acıdan kaçınma dürtüsü olduğunu savunan faydacı teoride hazların acıya baskın olma durumu mutluluğu ifade eder. Bu teoride haz, mutluluk ve fayda kavramları eş anlamlı olarak kullanılır. Faydacılık, tüm ahlâki tek bir ilke üzerine inşa etmeyi amaçlar ki bu ilke de yukarıda ifade edildiği gibi fayda ilkesidir. Fayda ilkesi tamamen olgusal temelde iş gören bir ilke olduğu için olgusal zemin dışında kalan hiçbir metafiziksel ve teolojik ilkeye sistem içerisinde yer yoktur.⁵

Görüldüğü üzere Whewell ve Mill'in mensubu olduğu gelenekler son derece farklı zeminler üzerine inşa edilmişlerdir. Whewell, teolojik bir zemin üzerinde temel ahlâki ilkelerin çokluğunu ve bunların sezgisel olarak bilinebileceğini savunurken, Mill ise empirik bir temelde tek bir ilke üzerinden ahlâka dair görüşlerini ortaya koymuştur. Bu durum her iki geleneği ve düşünürü birbirinin doğal rakibi haline getirmektedir. Bu iki düşünürün eserleri incelendiğinde söz konusu rekabet açık biçimde kendisini göstermektedir. Söz gelimi Whewell, ahlâk teorilerini iki temel başlık altında toplar: (1) "Bağımlı (*Dependent*)" ve (2) "Bağımsız (*Independent*)" teoriler. Bağımlı teoriler genel olarak haz, fayda, en yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğu gibi insan doğasından ziyade harici bir ilkeyi temele alan teorilerdir. Buna karşın bağımsız teoriler ise eylemleri vicdan, ahlâki yeti gibi içsel bir ilkenin düzenlediğini savunan teorilerdir. Kendi teorisinin bağımsız teoriler arasında yer aldığını belirten Whewell,

² Laura J. Snyder, "William Whewell", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Erişim 05 Mayıs 2020).

³ William Whewell, *Elements of Morality* (London: John W. Parker, 1845), 1/vii.

⁴ Whewell, *Elements of Morality* (London: John W. Parker, 1845)1845, 2/12-14, 83-84.

⁵ Jeremy Bentham, "An Introduction to Principles of Morals and Legislation", *The Works of Jeremy Bentham*, ed. John Bowring (New York: Russel&Russel Inc., 1962), 1/1; Jeremy Bentham, *Ahlak ve Yasama İlkeleri*, çev. Ömer Saruhanhoğlu - Uğur Kaşif Boyacı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 17-18; John Stuart Mill, "Utilitarianism", *The Collected Works of John Stuart Mill*, ed. John Robson (Toronto: University of Toronto Press, 1969), 10/210; Mariko Nakano-Okuno, *Sidgwick and the Contemporary Utilitarianism* (London: Palgrave Macmillan Pub., 2011), 2.

faydacılığın ise bağımlı teoriler arasında yer aldığını savunur.⁶ Whewell'in faydacı teoriye yönelttiği eleştirilerin temelinde faydacılığın hazzı temel olarak benimsemesi yatar. Ona göre faydacılık, hazzı temel aldığı için ahlâk alanında birçok soruna sebep olmaktadır. Sırf haz verdiği için bir eylemi doğru kabul etmek, ahlâk alanına yakışmayacak eylemlerin ahlâki olarak iyi kabul edilmesine neden olabilmektedir. Bunun ahlâk açısından en tehlikeli sonucu, erdemlerin yalnızca haz verdiği sürece iyi, aksi durumda kötü olarak kabul edilmeleridir. Bu yaklaşımın bir başka sonucu ise hiçbir aklın ve vicdanın kabul etmeyeceği eylemleri faydacılığın kategorik olarak reddedemeyecek olmasıdır. Whewell'e göre bu, ancak eylemlerin sonuçlarından hareketle yapılabilir bir şeydir ve söz konusu süreç hazlar ile acıların tıpkı ölçülebilir, tartılabilir bir şeymiş gibi hesaplanmasını gerektirir.⁷ Whewell'in faydacılığa ilişkin bu ve buna benzer başka bir çok eleştirisi vardır.

Mill de aynı şekilde doğal muhalifi olarak gördüğü Whewell'e bazı eleştiriler yönelir. Mill'in eleştirilerinin temelini ise Whewell'in temel ahlâki ilkelerin sezgisel olarak bilinebileceklerine yönelik iddiası yatar. Mill, Whewell'in iddia ettiği türden sezgi temelli ilke ya da ilkelerin ahlâkın temeli olamayacağını çünkü bu tür ilkelerin evrensel geçerliliğe asla sahip olamayacağını savunur. Ona göre bahse konu olan bu ilkeler iddia edildiği gibi zihnin doğuştan getirdiği, doğrulukları sorgulanamaz ilkeler değil, tam tersi gündelik deneyimlerden yapılan soyutlamalardan ibarettir. Ayrıca bu ilkelerin doğruluk kaynağı olarak bireyin kendisinin gösterilmesi, bu ilkelerin doğrulunun oldukça sorunlu hale getirir.⁸

Her iki düşünürün birbirlerine yönelttiği bu ve buna benzer eleştirileri çoğaltmak mümkündür. İşte bu makalede Whewell ile Mill arasında tartışma konusu olan önemli bir mesele olarak ahlâk ile hukuk arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Whewell'in ahlâk-hukuk ilişkisine dair görüşleri, Mill'in Whewell'e bu konudaki eleştirileri ve Whewell'in Mill'e verdiği yanıtlar makalenin konu sınırlarını oluşturmaktadır. Hemen ifade etmek gerekir ki makalenin temel konusu genel olarak ahlâk-hukuk ilişkisi değil, Whewell ve Mill arasındaki bir tartışma konusu olarak ahlâk-hukuk ilişkisidir. Bu nedenle genel anlamda ahlâk-hukuk ilişkisi ele alınırken temas edilmesi gereken birçok mesele makalenin konu sınırları dışındadır. Makale üç bölümden müteşekkildir. İlk bölümde Whewell'in, ikinci bölümde de Mill'in ahlâk-hukuk ilişkisine dair görüşleri betimleyici tarzda ele alındıktan sonra üçüncü ve son bölümde ise Mill ile Whewell arasında gelişen polemik tartışılacaktır. Yazının sınırları açısından üçüncü bölümde Mill'in yalnızca en temel eleştirisi olan Whewell'in hukuku ahlâkın temeli haline getirmesi, ahlâki haklara riayete indirilmesi ve yasalara itaati ahlâki bir ödev haline getirmesine ilişkin eleştirilere yer verilecektir.⁹

Makalenin temel amacı, hukukun ahlâkın temeli olup olamayacağı tartışmasına, bu polemik vasıtasıyla farklı bakış açıları kazandırmaktır. Bu açıdan makalenin literatüre mütevazı bir katkı olacağı ümit edilmektedir. Zira Türkiye'de Mill üzerine hatırı sayılır miktarda çalışma mevcuttur. Özellikle son yıllarda Mill'in felsefesine yönelik ilginin arttığını söylemek mümkündür. Fakat Whewell için aynısını söylemek mümkün değildir. Hakkında yapılmış müstakil bir çalışmaya rastlayamadığımız Whewell, Türkiye'de daha çok bilim felsefesi alanındaki görüşleriyle bilinmektedir. Bu nedenle Whewell ve Mill'i karşılaştırmalı olarak ele alan bu çalışmanın Türkiye özelinde bu alanda yapılmış ilk çalışma olduğu söylenebilir. Makalede ileri sürülen temel iddia ise; her ne kadar Mill, Whewell'e ahlâk-hukuk ilişkisi konusunda oldukça ciddi eleştiriler yönelmiş olsa da yönelttiği eleştiriler, kendi sistemi açısından da benzer problemlere işaret etmektedir. Bu anlamda, her iki düşünürün sistemlerinin zayıf

⁶ Whewell, *Lectures on Systematic Morality* (London: John W. Parker, 1846), 1-2; William Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England* (London: John W. Parker, 1852), ix,x.

⁷ Bu ve benzeri eleştiriler için bk. William Whewell, *Elements of Morality* (Cambridge: Deighton, Bell and Co, 1864).

⁸ Mill, "Utilitarianism", 10/206; John Stuart Mill, *Faydacılık*, çev. Selin Aktuyun (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2017), 23.

⁹ Diğer eleştiriler için bk. John Stuart Mill, "Whewell on Moral Philosophy", *The Collected Works of John Stuart Mill*, ed. John Mercey Robson (Toronto: University of Toronto Press, 1969).

54 | Metin Aydın. William Whewell ve John Stuart Mill'de Ahlâk-Hukuk İlişkisi

olduğu nokta, ahlâk-hukuk ilişkisidir. Kanaatimizce bu durumun nedeni, filozofların sistemlerinin sorunlu yapısı değil, ahlâk-hukuk ilişkisinin son derece çetrefilli bir mesele olmasıdır. Özellikle hem ahlâkın hem de hukukun insan eylemlerini konu edinmesi ve bu eylemlere ilişkin normatif yargılarda bulunması, ahlâk ve hukukun son derece girift bir ilişki içerisine girmesine, ahlâk ile hukuk arasındaki sınırın muğlaklaşmasına neden olmaktadır. Çünkü her ikisi de toplumun bir parçası olan insanın davranışlarını yönlendirmeyi ve bunu yaparken bir taraftan toplumun diğer taraftan da bireyin mutluluğunu korumayı amaçlamaktadır. Diğer taraftan ahlak ve hukukun kaynağına ilişkin farklı yaklaşımlar, doğal hukuk-pozitif hukuk ayrımı gibi meseleler sorunları daha da derinleştirmekte, ahlak-hukuk ilişkisine birçok farklı dinamiğin etki etmesine neden olmaktadır. Derinleşen bu sorunlara yönelik düşünce tarihi boyunca filozof ve hukukçular, farklı çözümler önermişlerdir. Ancak ahlak-hukuk ilişkisinin bugün hala en canlı tartışma alanlarından biri olarak varlığını sürdürmesi, bu çözüm önerilerinin sorunları ortadan kaldırmadığının delili olarak görülebilir ki zaten okuyucu da Whewell-Mill tartışması boyunca bu durumu müşahade edecektir.

Bu girişten sonra Whewell ahlâk-hukuk ilişkisine dair görüşlerinin ele alınacağı birinci bölüme geçebiliriz.

1. Whewell'in Sisteminde Ahlâk-Hukuk İlişkisi

Whewell'in ahlâk ile hukuk arasında kurmuş olduğu ilişkinin temelinde *hak (right)* kavramı bulunur. Bu temel kavram, bir gerçeklik olarak kökenini insan doğasında bulur. Zira insan, doğası gereği bir toplum içerisinde yaşamaya gereksinim duyar. Whewell'e göre bu doğal gereksinim aynı zamanda insan eylemlerinin ahlâkın muhatabı olmasının da şartıdır. Çünkü insan, ahlâkî kurallar temelinde sağlıklı işleyişe sahip bir toplum içerisinde yaşadığı sürece ahlâkın muhatabıdır. Ona göre bunun temel nedeni, kuralların hüküm sürmediği bir ortamda insanların yaşamalarının mümkün olmamasıdır. İnsanlar yaşamak için eylemlerini yönlendiren, kontrol eden kurallara ihtiyaç duyarlar. İşte Whewell'e göre bu kurallara duyulan doğal ihtiyaç, hakların temelini oluşturur. İnsanı ahlâklı yapan şey de işte bu haklardır. Çünkü Whewell açısından hakların olmadığı bir yerde ahlâktan bahsetmenin imkânı yoktur.¹⁰

Whewell'e göre toplumdaki ahlâk kurallarının temelinde çatışan arzuların neden olduğu korku yatar. Çünkü arzular, insanların birbirleriyle çatışmalarına neden olur. Arzular sınırsızken, arzu nesnelere ise sınırlıdır. Söz gelimi, iki insan aynı anda aynı tarlaya sahip olmayı arzulayabilir. Bu durumda tek bir nesneye duyulan iki arzunun aynı anda tatmin edilmesi mümkün olmadığından ortaya bir çatışma çıkar. Bu çatışma durumu, belirli ahlâk kuralları tarafından düzenlenmediğinde ahlâkın kendisine yer bulamayacağı bir anarşiye sebep olur. Whewell, söz konusu çatışma durumunun hayvanlar arasında sürekli olarak karşılaşılan bir durum olduğunu belirtir. Fakat ona göre insanlardan farklı olarak hayvanların bu anarşi durumundan kurtulmaları mümkün değildir. Çünkü hayvanlar bu korku durumunu düzenleyip, ortadan kaldıracak ahlâkî kurallar vaz edecek bir doğaya sahip değildir. Bunun doğal sonucu da hayvanların eylemlerinin ahlâkî değerlendirmenin konusu olamayacağıdır. Dolayısıyla vahşi bir hayvanın başka bir hayvanın elinden yiyeceğini zorla alması ahlâkî hitabın konusu değilken ahlâk kurallarının hâkim olduğu bir toplumda bir insanın başka bir insanın elinden ekmeğini alması ahlâkın konusudur.¹¹

Whewell, insanların arzularından bazılarının birincil öneme sahipken diğerlerinin ise ikincil öneme sahip olduğunu savunur. Birincil öneme sahip arzular olarak Whewell, kişisel güvenliğe, bir şeye sahip olmaya, bir aile içerisinde yaşamaya ve düzenli bir toplumda bulunmaya duyulan arzuları sayar. Bunlar dışındaki arzular ona göre ikincil öneme sahip arzulardır. Whewell, birincil arzuların insan yaşamını derinden etkilediğini düşünür. Buna göre kişisel güvenlik, sahip olunan şeyler, aile ve içinde yaşadıkları topluma yönelik ilgileri insanların en büyük amaçlarını teşkil eder. Whewell'e göre hiçbir ahlâkî kural bu arzuları göz ardı

¹⁰ Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*, xviii.

¹¹ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/34.

edemez, etmemelidir. Çünkü bunları göz ardı ettiği vakit, ahlâkî kurallar insanlar üzerindeki bağlayıcılığını ve otoritesini yitirir.¹² Bu nedenle ahlâkî kurallar, insanların arzularına referansta bulunan genel kavramlarla ifade edilmelidir. Whewell'e göre bu kavramlar insanların eylemlerini düzenlemeli ve bunların referansları insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkan olgular olmalıdır. Mesela, bir başkasının sahip olduğu şeye ilişkin arzum mülkiyet kavramı tarafından düzenlenmelidir. Bunu da arzuma konu olan nesnenin, karşımdaki insanın mülkiyeti olduğuna ilişkin bir bakış açısı geliştirerek yapmam gerekir. Bu nedenle Whewell'e göre, eğer insanlar arasında mülkiyet kavramı bir gerçeklik kazanamazsa, bu kavram hiçbir bağlayıcılığa sahip olamayacak ve böylece insanların bir şeylere sahip olma arzuları bastırılıp, kontrol edilemeyecektir.¹³

Bununla birlikte Whewell, bu kavramların toplum içerisinde bir gerçekliğe kavuşmasının gerekir şart olmakla birlikte yeter şart olmadığını düşünür. Çünkü insanların arzularına referansta bulunan söz konusu kavramların ortaya çıkardığı sonuçlar, toplumdaki bireyler tarafından da kabul görmelidir. Kişisel güvenlik, mülkiyet, sözleşme, evlilik gibi gerçekliği kabul edilen kavramlar insanların sahip oldukları şeyler olarak kabul edilmelidir; *Benim mülküm, Senin borcun, Onun eşi* gibi.¹⁴ Çünkü ancak bu şekilde, bir kimse bana saldırdığında, güvenlik hakkımı; benden çaldığında, mülkiyet hakkımı; borcunu ödemediğinde, sözleşme hakkımı çiğnediğini rasyonel biçimde temellendirebilirim.¹⁵ Whewell, bu şart sağlanmaksızın hakkında konuştuğumuz kuralların insanların arzu ve ilgilerini düzenleyip, dengeleme konusunda bir güce sahip olamayacaklarını iddia eder. Çünkü insanların arzuları önce nesneye ve ardından da bu nesneye sahip olan insana yönelir. Sonrasında ise arzunun giderilip tatmin edilememesinin bir sonucu olarak acı ve saldırı ortaya çıkar. Bu saldırının temelinde, arzulanan şeye başkasının sahip olmasından kaynaklanan öfke yatar. İşte bu öfke, bahse konu olan nesnenin başkasının mülkü olduğuna ilişkin düşüncem tarafından bastırılmalı ve dengelenmelidir. Aynı şekilde güvenlik hakkı gerçek manada tesis edildiğinde, bu tür uyarılar ortadan kalktığı için saldırı da ortadan kalkar. Böylece fail kendisini rasyonel ve ahlâkî doğasına mugayir şekilde davranırken bulmamış olur.¹⁶

Bu noktada haklara saygı duymada içsel motivasyonun önemi ortaya çıkar. Whewell'e göre buradaki en temel motivasyon, arzu ve ilgilerin tatmin edilmesinde haklara sahip olmanın verdiği memnuniyet duygusudur. Ona göre bu memnuniyet, bireylerin gözünde giderek önemli hale gelir ve bunlar kalıcı, değişmez mülklerimiz olarak kabul görülür. Bunların kesintiye uğraması ya da elimizden alınma ihtimali bize korku verir ve bu durum da bizi diğer insanlarla empati kurmaya iter. Böylece kendi haklarımızı muhafaza etmenin diğer insanların haklarına riayet etmekten geçtiğini kısa süre içinde öğreniriz. Bu durum, kendi haklarımız için duyduğumuz memnuniyetin genel haklara yönelik ortak bir memnuniyete dönüşmesini temin eder.¹⁷ Zamanla söz konusu haklara yapılan her saldırı sadece kendimize değil, tüm insanlığa yapılmış saldırılar gibi algılanmaya başlanır. Bu duygu güçlenir, kök salar ve genel bir sempatiye dönüşür. Hissettiğimiz öfke bireysel değildir artık, insanlığın ortak vicdanının öfkesidir. Whewell, bu duyguların toplumsal düzen için elzem olduğunu düşünür. Bu duygu ona göre hak ihlallerine karşı koymada bir temel teşkil eder. Bu duygu yerleştikten sonra insanlar kuralları ihlal ettiklerinde artık korku ya da utanç duymaya başlarlar. Hakka sahip olan insan ahlâkî ve hukuki bir temele sahip olmanın verdiği cesaret ve özgüvene sahiptir. Yanlış yapan kişi ise bu cesaret ve özgüvenden yoksundur. İnsanlar istekli biçimde bu durumlara ses çıkartırlar, karşı koyarlar ve hukuk bunu yapanları cezalandırır.¹⁸

¹² Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*, xii-xiii; Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 85.

¹³ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/39.

¹⁴ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/39.

¹⁵ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/44.

¹⁶ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/39; Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 87.

¹⁷ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/51.

¹⁸ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/52.

56 | Metin Aydın. William Whewell ve John Stuart Mill'de Ahlâk-Hukuk İlişkisi

Tüm bunlardan hareketle Whewell, eylemlerin ve insanlar arasındaki hakların kaynağı olarak beş ilkeye sahip olduğumuzu iddia eder: kişisel güvenlik, mülkiyet, aile, toplum ve kişiler arası anlaşma arzusu. Bunlara karşılık gelen beş sınıf hak ise şunlardır: (1) Kişi (*Person*), (2) Mülkiyet (*Property*), (3) Aile (*Family*), (4) Statü/Durum (*State*) ya da Sivil Otorite (*Rights of Civil Authority/Rights of Civil Condition*), (5) Sözleşme (*Contract*).¹⁹

Bu bağlamda Whewell, bu hakların her birinin hukuki emirlerin kaynağı olduğunu düşünür: *Şiddet uygulamak, Çalmak, Zina etmek, Otoriteye itaatsizlik etmek, Sözleşmeyi ihlal etmek* gibi. Bu eylemlerin gerçekleştirilmesi yasanın önünde meşru olmadığı gibi bu tür yasa ihallerine neden olan niyet, arzu ve duygular da ahlâk filozofu için yanlış olmalıdır. Bir başka deyişle bir kimsenin diğerlerinin haklarına riayet etmesi hukuku tatmin eder fakat ahlâkı tatmin etmez, etmemelidir. Zira ahlâk açısından kişinin sadece çalmaması yetmez, başkasının malına göz dikmemesi de gerekir, dahası başkasının malına göz koymaya itecek duyguları da köreltmesi gerekir. Ahlâkî fail yalnızca davranışlarını değil, düşüncelerini, eğilimlerini, alışkanlıklarını da değiştirmelidir.²⁰ Bu anlamda söz konusu yasalar şu ahlâkî ilkelere dönüşür: *Kötülük yapma!, Başkasının malına göz dikme!, Başkasının eşine göz dikme!, İnsanları kandırma!, Yasalarını ihlal etmeyi arzulama!*²¹ Bu bağlamda Whewell bu ahlâkî emirlerin beş temel erdeme karşılık geldiğini ifade eder: (1) İnsanlık (*humanity*) ya da yardımseverlik (*benevolence*) yani insanları insan olarak sevmek ve bütün insanların iyiliğini amaçlamak, (2) Adalet (*Justice*) yani kişinin kendisine ait olana rıza göstermesi, kendisine ait olmayana göz dikmemesi, (3) Doğruluk (*Truthfulness*) yani kişinin konuşmalarında herkesin anladığı anlamı gözetmesi, (4) İffet (*Purity*) yani bedenini ruha itaat etmesi ve (5) Düzen (*Order*) yani ahlâkın zorunlu şartı olarak kişinin pozitif yasalara itaat etmesi.²² Neticede Whewell doğamızdan gelen beş temel arzumuzun, beş temel hakkın; bu beş temel hakkın da beş temel erdeme karşılık geldiği bir şablon ortaya koyar: "Ve böylece hukuki yükümlülükten ahlâkî ödeve; yasallıktan erdeme; beşerî mahkemedeki masumiyetten vicdan mahkemesinin önündeki masumiyete yükselmiş oluruz."²³

Ahlâk-hukuk ilişkisinde ortaya çıkan şablonun bu yapısı Whewell'in sisteminde ahlâk ile hukukun son derece karmaşık bir ilişki içerisine girmesine neden olur. Bu girift ilişkide kilit rol yukarıda ifade ettiğimiz gibi *hak* kavramıdır. Çünkü Whewell'in sisteminde hakların varlığını kabul etmeden ahlâktan bahsetmek mümkün değilken, yasalar olmadan da haklardan bahsetmek imkân dâhilinde değildir. Çünkü haklar, yasalar tarafından tanımlanır ve erdemler de yasalar tarafından tanımlanan haklar üzerine inşa edilir.²⁴ Whewell, ahlâkî kuralların uygulanabilmesi için ahlâkın hukukun tanımlarına ihtiyaç duyduğunu iddia eder. Ona göre bu tanımlar olmaksızın ahlâk kuralları muğlak olarak kalır ve uygulanamaz. Mesela ahlâk, faille *Başkasının malına göz dikme!* der. Burada hukuk, bu ahlâkî emirde geçen *başkasını mülkü* ve *benim mülküm* mefhumlarını tanımlar. Aynı şekilde *Başkasının eşini arzulama!* ahlâkî emri, hukukun *başkasının eşi* mefhumuna yönelik tanımına muhtaçtır. Whewell, bu yolla ahlâkî emirlerin hukukla yakından ilişkili olduğunu ve bu anlamda hukukla bu şekilde bir ilişki içerisine girmeyen hiçbir ahlâkî emrin olamayacağını iddia eder. Çünkü ona göre hu-

¹⁹ Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*, xv; Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 101, 102.

²⁰ Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*, xvi.

²¹ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 87.

²² Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/6; Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 108. Whewell, *Lectures*'ta beşinci erdem olarak *düzen* yerine Aristoteles ve diğerleri tarafından entelektüel bir erdem olan *Bilgelik (wisdom)*'in de sayılabileceğini belirtir. Çünkü düzen, açık biçimde hem doğru kuralların keşfedilmesinde hem de kuralların onaylanmasında kendisini gösterir. Bk. Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*, xxii.

²³ Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*, xvi.

²⁴ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/304.

kukun tanımları kabul edilmediğinde *başkasının eşi, başkasının mülkü* gibi mefhumları tanımlamanın başka bir yolu yoktur. Dolayısıyla Whewell, ahlâkın hukuktan bağımsızmış gibi davranılmasını çok da anlamlı bulmaz.²⁵

Whewell, ahlâk-hukuk ilişkisinde yasaların sadece mefhumları tanımlamakla yetinmediğini ayrıca ahlâkın temeli olan haklara gerçekliklerini de verdiğini söyler. Ona göre haklar ancak yasalar tarafından desteklendiklerinde gerçekliklerini kazanır. Bu noktada en temel unsur, müeyyidedir. Yasalar, cezalar yardımıyla hakları koruma altına alır. Bu cezalar gerçekdir ve bu gerçeklik yasaların inşa ettiği haklara da gerçeklik vermiş olur. Yasaların buradaki amacı, kişilerin kendi haklarını belirlemek olduğu gibi diğer bireylerin haklarına da saygı duyulmasını temin etmektir.²⁶ Cezaların farklı versiyonları arasında kısıtlama, fiziksel acı, sahip olunan şeylerin kaybedilmesi, sürgün ve ölüm cezaları en yaygın olanlarıdır. Yasaların bu inşa edici gücü sayesinde toplum, arzuların karşılıklı mücadelesi yerine, kurallar bütünü ile yönetilen düzenli bir sistem haline gelir.²⁷ Ona göre toplumların yasalarının insanların arzularını düzenlemeye ve kontrol etmeye programlı olmasının nedeni budur. Haklar, bireyin arzularının meşru tatmin *sferine* işaret eder. Tabiri caizse polis hırsızları kontrol eder ki insanlar cepçelerini kollamaya çalışmaktan ya da kapılarını kilitlemekten daha faydalı işler yapmaya fırsat bulabilsinler.²⁸ Bir toplumda yasalar tarafından haklar doğru biçimde belirlenirse, insanlar da arzularını bu yasalara uydurabilirler. Eğer bir toplumda insanların arzuları birbirleriyle çatışıyorsa, o toplumda haklar, yasalar tarafından doğru belirlenmemiş demektir.²⁹

Whewell, bu aşamada önemli bir noktaya temas ederek ahlâk kuralları ile yasalar arasındaki önemli bir ayrıma dikkat çeker. Buna göre ahlâk kuralları, yasaların aksine sabit ve değişmezdir. Bir diğer ifadeyle, ahlâk kuralları toplumdan topluma, zamandan zamana farklılık göstermez. Ahlâkın temelini oluşturan haklar bir toplumda farklı kurallarla düzenlenirken, bir başkasında daha farklı biçimde düzenlenebilir. Söz gelimi, kölelik, çok eşlilik, cariyelik gibi uygulamalar bazı toplumlarda yasaklanırken, bazılarında bunlara izin verilebilir.³⁰ Aslına bakılırsa Whewell, yasaların toplumun bireylerinden onay gördüğü için toplum tarafından kabul edildiğini ve dolayısıyla da eylemlerin bu yasalar temelinde değerlendirildiğini söyler. Bu bağlamda yasalar, ona göre failin temel ahlâkî ilke ve doğruları keşfetmesini sağlayan yeti olan vicdanla uyumludur. Söz gelimi, bir toplumda eğer çok eşlilik ya da köleliğe yasalar izin veriyorsa, Whewell'e göre fail bu eylemleri herhangi bir vicdan azabı duymadan yerine getirecektir. Çünkü söz konusu davranış, toplumda geçerli olan yasalar çerçevesinde hukuken meşru bir davranıştır.³¹

Whewell'in bu açıklaması ahlâk kuralları ile yasalar arasında yaptığı ayrım temelinde ele alındığında ortada bir çelişki var gibi görünür. Çünkü o, bir tarafta ahlâkın evrenselliğini hukukun yerelliğini savunurken, diğer tarafta ise ahlâkın temeli olan vicdanın hukukun yerelliğine uyum sağlayacağını, gayri ahlâkî eylemleri salt yasaya uygun olduğu için onaylayacağını söyler. Whewell bu durumun farkındadır ve bu sorunu oldukça zeki biçimde çözüme kavuşturur. O, ahlâk kurallarının değişmezliğinin en genel formlar için geçerli olduğunu, toplumların bu evrensel ahlâkî kuralları yorumlamada zaman zaman birbirlerinden ayrılabildiklerine dikkat çeker. Söz gelimi, bir ülkede bir yolcunun, geçtiği yollardaki bahçelerden meyve koparması ahlâkî olarak sorun teşkil etmeyebilirken başka bir toplum için bu eylem oldukça ciddi bir ahlâkî problem olarak tanımlanabilir. Çünkü bu toplumda, *Çalmayacaksın!* emri evrensel olarak kabul edilmiş ve *çalmak* fiili de *İzinsiz olarak başkasının bahçesinden meyve koparmak çalmaktır*, şeklinde tanımlanmış olabilir. Whewell, buradaki temel meselenin *Çalmayacaksın!* emrinin yorumlanması, *çalmak* fiilinin tanımlanması olduğunu söyler. Burada

²⁵ Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*, 104.

²⁶ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/43.

²⁷ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/44.

²⁸ Whewell, *Elements of Morality*, 1864, 585.

²⁹ Whewell, *Elements of Morality*, 1864, 586.

³⁰ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/50.

³¹ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/304-305.

58 | Metin Aydın. William Whewell ve John Stuart Mill'de Ahlâk-Hukuk İlişkisi

Whewell'e göre emrin kendisi evrenselken, izinsiz meyve kopartmayı, *Çalmayacaksın!* emri altında yorumlamak yerel bir durumdur.³² Dolayısıyla ona göre tartışma *Çalmayacaksın!* emrinin doğruluğu ile ilgili değildir, çünkü tüm toplumlar bu emrin doğruluğunu kabul eder. Toplumların fikir ayrılığına düştükleri nokta *çalmak* fiilinin tam olarak ne olduğu konusundadır. Zaten Whewell'in de ahlâk ile hukuk arasındaki ilişkiyi temellendirdiği nokta bu hususta ortaya çıkan ihtiyaçtır.

Whewell ahlâk ile hukuk arasında evrensel olup olmama yönünden farka ek olarak bir başka farka daha değinir. Buna göre hukuk kesin biçimde harici, dışa dönük eylemlerimize referansta bulunup, bunları ya kesin olarak emredip ya da yasaklarken; ahlâk ise eylemin daha çok içsel yönüne, arzu ve niyetlere odaklanır.³³ Whewell'e göre hukuk, eylemlerle insanın bir parçası olduğu sisteme verdiği zarar ve rahatsızlıklar açısından ilgilendir. Söz gelimi, yasalar hırsızlığı yasaklar ama aç gözlülüğü yasaklamaz. Aynı şekilde zinayı yasaklar ama ifetsizliği değil. Whewell, eylemlerin salt harici yönleriyle ilgilendirilmesinin hukukun yapabileceği tek şey olduğunu düşünür. Bu noktada yasalardan fazlasını beklemek Whewell'e göre anlamsızdır. Bu durum hukuku tatmin etse de yukarıda ifade edildiği üzere ahlâkı tatmin etmeye yetmez. Ahlâk daha derine inmek, eylemin niyetlerine kadar ulaşmak zorundadır. Sadece çalmayı değil, çalmaya niyet etmeyi de yasaklamalıdır. Ahlâk Whewell'e göre sadece niyetlerle de yetinmemelidir. Duygular, alışkanlıklar, eğilimler ve yatkınlıklar da yanlış olabilir. Nihayetinde bir insanın mutluluğunu kıskanmak da gayri ahlâkîdir, kin beslemek de. Dolayısıyla bunlar da ahlâkın sınırlarına dâhildir.³⁴ Bu bağlamda Whewell'e göre ahlâk yaşayan ağaçsa, hukuk onun meyvesidir.³⁵

Whewell'in ahlâkın evrenselliğine hukukun ise yerelliğine yapmış olduğu atıf, kendisini ahlâk ile hukuk arasındaki hiyerarşide gösterir. Bu bağlam içerisinde her ne kadar ahlâkın hukuka olan ihtiyacı açık olsa bile Whewell yine de ikisi arasındaki hiyerarşide üstünlüğü ahlâka verir. Bir diğer ifadeyle Whewell'in sisteminde hukuk, ahlâkın otoritesi altındadır, hukuk ahlâkın yalnızca bir kısmıdır.³⁶ Bunun nedeni, yukarıda da ifade edildiği üzere yasaların değişkenliğidir. Yasalar zamana ve mekâna göre farklılık gösterdiği için sürekli olarak şu anda ya da herhangi başka bir zamanda üstün ve evrensel olan ahlâka bağlı olmalıdır. Bu anlamda hukuk, ahlâkla uyumlu olmalı, genel çerçevesini ahlâktan almalıdır. Dolayısıyla yeri geldiğinde ahlâk, bazen hukuku askıya alabilir. Daha doğru bir ifadeyle, her ne kadar yasalar ilk elde sabit, emirleri kesin ve değiştirilemez olarak düşünülse de böyle düşünmek hatadır. Zira yasa ve yasalara ilişkin uygulamalar zaman zaman gayri ahlâkî olabilmektedir. Söz gelimi, komşunun mallarını kıskanma ile ilgili ahlâkî ihlal, zamanla bir yasa ihlali olan komşunun malını çalmaya kadar gidebilir. Fakat söz konusu bu yasa komşuma her şeyi verirken eğer beni aç bırakıyorsa Whewell'e göre bu adil bir yasa olmaz ve yasanın ahlâk tarafından belirlenen adil olmama durumu, söz konusu yasanın değiştirilmesi için makul gerekçeyi oluşturur.³⁷ Bu nedenle Whewell, ahlâka mugayir olması durumunda yasaların eleştirilmesini ve değiştirilmesini bir gereklilik olarak görür. Bu noktada o, ahlâk ile cari hukuki yasaların çatışmaları sorunun sadece kendi sistemi için değil, diğer tüm ahlâk teorileri için de önemli bir sorun olduğunu altını çizer. Dolayısıyla Whewell'e göre bu sorun kendi sistemi için ne kadar büyük bir sorunsal diğer teoriler için de aynı derecede büyük bir sorundur.³⁸

Whewell'e göre ahlâktan bahsetmenin temelini oluşturan haklar, sadece düzenli değil aynı zamanda adil de olmalıdır. Bu durum da gündeme hukukun en önemli kavramı olan ada-

³² Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/51.

³³ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/305.

³⁴ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 83.

³⁵ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 103.

³⁶ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 85.

³⁷ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/58, 306; Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*, xxiv.

³⁸ Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*, xvii.

let meselesini getirir. Whewell, bu meseleyi *doğal hukuk (natural law)* ve *pozitif hukuk (positive law) / cari hukuk (actual law)* ayrımı üzerinden ele alır. Doğal hukukun insanların doğasına dayandığını söyleyen Whewell, pozitif hukukun ise bizzat insanlar tarafından vaz edildiğini belirtir. Doğal hukuk insan aklından türer ve tüm insanlar için geçerlidir, bu anlamda evrenseldir. Bu noktada Cicero (MÖ 106-43)'dan bir alıntı yapar. Bu alıntıda Cicero, doğal hukukun insan doğasıyla uyumlu olduğundan, tüm zihinlere nüfuz ettiğinden, sürekli ve sonsuz olduğundan, doğal hukukun yasalarına itaatini ödev, ihlalin ise yasak olduğundan, emir ve yasaklarının bir hikmeti olduğundan, bunların boş yere olamayacağından, doğal hukukun hiçbir şekilde yürürlükten kaldırılamayacağından, üstünde başka bir otorite olamayacağından ya da iptal edilemeyeceğinden, hiçbir insan ve yöneticinin doğal hukukun yaptırımlarından muaf olamayacağından, hiçbir yargıç ve yasa koyucunun bu yasaları yürürlükten kaldıramayacağından, toplumlara ve zamana göre değişmeyeceğinden bu anlamda toplumlar ve zaman üstü tek bir yasa olduğundan bahseder.³⁹ Whewell, Cicero'nun bu şekilde tasvir ettiği doğal hukukun hiçbir yerde gerçek bir varlığa sahip olmadığını, olamayacağını iddia eder. Fakat bununla birlikte pozitif hukuk ise Atina'da ya da Roma'da ya da dünyanın herhangi başka bir yerinde gerçek bir varlığa sahiptir. Bu anlamda aslında doğal hukuk bir gerçekliğe sahip değildir. Bu açıdan doğal hukuk, pozitif hukukun yasalarının vaz edilmesinde istifade edilen maksimler olarak değerlendirilmelidir.⁴⁰

Genel bir bağlam olarak Whewell, adaletin yasalar tarafından belirlenmesi gerektiğini söylerken, yasaların da adalet fikri ile uyum içerisinde olması gerektiğini ifade eder. Adalet doğrudan ve pozitif biçimde yasalar tarafından belirlenir, çünkü bir kişinin adil hakları, bu kişiye ancak yasalar tarafından verilebilir. Fakat bununla birlikte yasalar da adaletin bir gereği olarak her türlü keyfiliği ve eşitsizliği reddetmeli, ortadan kaldırmalıdır. Çünkü adalet, keyfiliği kaldırmaz. Bu bağlama göre toplumun harici şartları zaman içerisinde değişiklik gösterdikçe, bu değişimin büyüklüğüne bağlı olarak yasalar, dolayısıyla da adalet fikri değişim gösterebilecektir. Mesela, bir devlet (ör. Atinalılar) başka bir devlete (ör. Sparta) şiddet ve zulümle muamele etse, çıkan savaşta galip gelen Spartalılar için Atinalıları köleleştirmek ve mallarına el koymak adil bir davranış olarak kabul edilecektir. Fakat birkaç nesil sonra mallara el koyma unutulduktan sonra yapılan herhangi bir yasaya göre bu eylem gayri adil hale gelebilir. Böylesi bir zamana gelindiğinde, Atinalılara mallarının geri verilmesi bu kez yeni yasalara göre adil hale gelebilir.⁴¹

Whewell, toplumun tarihindeki gelişmelerin bireyler arasında bazı eşitsizliklerin ortaya çıkmasına neden olmuş olabileceğini belirtir. Söz gelimi, toplumun hali hazırdaki durumunda bireylerin zengin ve fakir olarak sınıflara bölünmesi, geçmişte toplumun yaşadığı olayların bir neticesidir. Whewell, toplumda var olan bu tür sınıfsal ayrımların tamamen ortadan kaldırılmasının adil olmayacağını, adaletin bu tür bir talebi olamayacağını düşünür. Çünkü bu tür bir uygulama ya da talep, adaletin zorunlu şartı olan hakların ortadan kaldırılmasını gerektirebilir. Yine aynı şekilde, toplumun geçmişinde mülkiyetler el değiştirirken bazı adaletsiz uygulamalar ortaya çıkmış olabilir. Bu durumda Whewell, adaletin bir gereği olarak hali hazırdaki toprağın mülk edinilmesi ile ilgili olarak tarihte tespit edilen bir adaletsiz uygulama nedeniyle, toprağın şimdiki sahiplerinin mevcut durumdaki mülkiyet hakkından men edilip edilemeyeceklerini sorar. Eğer mülk, yüzyıllar önce haksız bir şekilde ele geçirilmişse, mülkün şimdiki sahipleri son derece iyi ve adil insanlar olsalar bile, söz konusu mülk ellerinden alınmalı mıdır? Ataların yaptığı adaletsizliğin cezasını torunları çekmeli midir?⁴² Peki, böylesi durumlarda adaletin talebi nedir? Bu soruların cevabı Whewell'e göre basittir. O, adaletin bu noktada bizden talebinin, tarihin ürettiği bu tür eşitsizlikleri sürekli olarak gidermeye, düzeltmeye çalışmak olmadığını ifade eder. Çünkü zamanla ortaya çıkan adaletsizliğin, başka bir adaletsiz uygulamayla ortadan kaldırılması mümkün değildir. Yapılması

³⁹ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/317.

⁴⁰ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/317.

⁴¹ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/323.

⁴² Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/319.

60 | Metin Aydın. William Whewell ve John Stuart Mill'de Ahlâk-Hukuk İlişkisi

gereken, geçmişteki adaletsiz uygulamanın günümüzde neden olduğu etkilerinin ortadan kaldırılmaya çalışılmasıdır. Toplumun geçmişteki uygulamaları her ne kadar adaletsiz olsa da bu uygulamalar toplum içerisinde ortadan kaldırılması adil olmayan yeni hakların ortaya çıkmasına neden olur. Dolayısıyla Whewell'e göre geçmiş düzeltmek mümkün olmadığına göre, yapılabilecek en makul şey, bugünü düzeltmektir. Bu nedenle adalet, geçmişteki adaletsizliği, başka bir adaletsiz uygulamayla ortadan kaldırmak değil, mevcut durumda ortaya çıkan sorunları adil biçimde çözüme kavuşturmadır. Whewell, bu tür bir düzeltmenin ahlâkî gelişim idealinin bir parçası olduğunu ifade eder. Whewell'in sisteminde bireyler, hayatları boyunca kendilerini ahlâkî olarak geliştirmek zorundadır. Çünkü insanlar her durumda daha iyi bir duruma gelme kapasitesine sahiptir. Bir birey, her geçen gün daha ahlâkî, daha doğru, daha dürüst bir insan haline gelebilir. Whewell, bireyin tabii olduğu bu ahlâkî gelişim idealine ahlâkî bir fail olarak kabul ettiği devletlerin de tabii olduğunu savunur ve ona göre devletler de her geçen gün kendilerini geliştirmekle yükümlüdür. Bu nedenle devlet de yasalarını her geçen gün adalet fikriyle daha uyumlu hale getirmekle görevlidir. Ona göre tabiri caizse adaletin saf ve temiz suyu, sürekli olarak yasaların akan suyuna karıştırılmalıdır ki zamanla yasaların suyu da berraklaşsın. Fakat Whewell, yasaların suyunun ne zaman adaletin suyu kadar berraklaşacağını belirlemenin imkânsız olduğunu da hemen belirtir. Ancak bu gerçekleştirmede yasaların suyunun berraklığı ile adaletin suyunun berraklığı birbirinden ayırt edilemez hale gelecektir.⁴³ Kısacası, Whewell'e göre adaletsizlik, akli ve kuralları hiçe sayan keyfi bir uygulamadır. Çünkü adalet temelde her şeyin akla dolayısıyla da kurala uygun yapılmasını gerekli görür. Adalet, var olan haklara odaklanır ve bunların geçerli olup olmadıklarına karar verir. Bunu yaparken de var olan şartları göz önüne alır. Dolayısıyla Whewell için mevcut şartları göz ardı ederek, zihinde ütöpik bir toplum inşa ederek bir adalet ve hak tanımı yapılamaz.⁴⁴

Son tahlilde Whewell'in, adaletle ilişkin yaklaşımını şu iki maksim üzerine inşa ettiği görülür: (1) *Haklar adaletsizlik üzerine inşa edilemez*, (2) *Adalet, hakları var olan koşullara, şartlara göre belirlir*. İlk maksim hakların doğruluk ve geçerliliğini muhafaza ederken, ikinci maksim ise adaletin olgulara, gündelik yaşama uygulanmasını sağlar.

Whewell'in ahlâk ile hukuk ilişkisine dair görüşlerini kısaca bu şekilde ifade etmek mümkündür. Şimdi de Mill'in aynı meseleye ilişkin görüşlerine genel hatlarıyla değinmek istiyoruz.

2. Mill'in Sisteminde Ahlâk-Hukuk İlişkisi

Mill, Whewell'den farklı olarak ahlâk ile hukuk arasındaki ilişkiyi hak kavramı üzerinden değil, adalet kavramı üzerinden ele alır. Onun bu konudaki temel görüşlerini *Utilitarianism* adlı eserinin "Fayda ile Adalet Arasındaki İlişki" başlığını taşıyan beşinci bölümünde bulmak mümkündür. Aslında eserin diğer bölümlerinden ayrı olarak tasarlanan bu bölüm eserin en uzun ve en karmaşık kısmıdır.⁴⁵ Mill, bu bölümde fayda ile adalet arasındaki ilişkiyi ödev, haklar, cezalandırma, adil ücret ve vergi bağlamında tartışır.

Mill, doğru ve yanlışın ölçütünün fayda ya da mutluluk olduğunu söyleyen fayda ilkesinin kabulünün önündeki en büyük engelin adalet kavramı olduğunu ifade eder. Bunun temel nedeni ona göre, insanların adalet kavramının şeylerin özünde bulunan sabit ve değişmez bir niteliğe işaret ettiğini düşünmeleridir. Bunun sonucu olarak da adalet fikrinin temelde fayda ya da çıkar fikri ile çatıştığını düşünürler. Mill'e göre insanlar adaletin genel faydanın yalnızca bir çeşidi olduğunu görmekte zorlanırlar ve bu nedenle de adalet fikrinin fayda fikrinden çok daha farklı bir temel sahip olması gerektiğini düşünürler.⁴⁶ Oysaki Mill, bu düşüncenin yanlış

⁴³ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/325-326.

⁴⁴ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/320.

⁴⁵ Roger Crisp, *Mill on Utilitarianism* (New York: Routledge, 1997), 156.

⁴⁶ Mill, "Utilitarianism", 10/240; Mill, *Faydacılık*, 2017, 131.

olduğunu adalet ile fayda fikrinin birbirleriyle zıt değil, uyumlu fikirler olduğunu iddia eder.⁴⁷ Bu konudaki temel çabası, bu uyumu göstermek, adaletin faydadan ayrı olamayacağını, faydanın adaletin temeli olduğunu ortaya koymaktır.

Mill, adaletin en net tanımının "Adalet, herkesin (iyi ya da kötü) hak ettiği şeyi almasıdır."⁴⁸ olduğunu düşünür. Bu tanım okuyucunun da fark edeceği üzere Whewell'in tanımıyla aynıdır. Bu anlamda Mill ile Whewell adaletin temelde ne olduğu konusunda hem fikirdirler. Bu tanıma ek olarak Mill başka adalet tanımlarına da yer verir: "Adalet, insan refahının özünü daha yakından ilgilendiren ve dolayısıyla yaşamın yönlendirilmesi için diğer herhangi bir kuraldan çok daha bağlayıcı olan belirli türdeki ahlâk kurallarının ismidir."⁴⁹, "Adalet, ortaklaşa ele alınan, diğer toplumsal fayda ölçeklerinden daha yüksekte duran -bu nedenle çok daha zorunlu bir yükümlülüktür- belirli ahlâkî gerekliliklerin bir adıdır."⁵⁰

Ahlâk ile adalet arasındaki zihinsel bağlantıyı keşfetmenin zor olduğunu kabul eden Mill, bu noktada adalet kavramının etimolojisinin yardımına başvurur. Dillerin birçoğunda Adil (*just*) kavramına karşılık gelen sözcüğün kökeni, belirgin bir şekilde ya pozitif hukukla ya da pek çok durumda hukukun ilkel biçimi olan otoriter gelenekle ilgili bir kökene dayanır. Doğru (*right*) ve adil (*righteous*) kelimelerinin türediği *Recht*, yasa ile eşanlamlıdır. *Recht*'in orijinal anlamı ise yasaya değil, fiziksel doğruluğa işaret eder; tıpkı yanlış (*wrong*) ve Latince karşılığının eğri ve dolambaçlı yol anlamına geldiği gibi.⁵¹

Mill, etimolojinin bir sözcüğün şimdi hangi anlama geldiği konusunda bize çok az kanıt sunarken, kavramın ortaya çıkışı ile ilgili olarak ise çok fazla şey söylediğini savunur. Bu minvalde Mill de adalet kavramının oluşumundaki temel unsurun *yasaya uygunluk* fikri olduğunu kabul eder. Söz gelimi, Hıristiyanlığın doğuşuna kadar Yahudiler arasındaki adalet fikri tamamen bu temele dayanıyordu. Kuralların rehberliğine ihtiyaç duyan her konuyu yasalara müracaatla çözen ve yasaların kaynağını Tanrı olarak gören toplumlarda bu durum son derece doğaldır. Fakat Yunan ve Romalılar gibi yasaların kaynağının insanlar olduğu bilinen ve kabul edilen toplumlarda insanların kötü yasalar yapabilecekleri fikri son derece doğal karşılanan bir düşünceydi. Bu düşüncenin en önemli işlevselliği, yasalara uygun olsa bile bazı davranışların adaletsiz olarak nitelendirilmesine imkân tanımıydı. Mill'e göre Yunan ve Romalıların yasalar karşısındaki bu tutumu, adalet fikri ile yasa arasındaki bağı kopartmaz, kopartmadığı gibi adalet konusunda yasa fikrinin egemenliği de muhafaza etmeye devam eder. Şöyle ki insanlar böylesi durumlarda cari yasalara nazaran eylemlerin olması gereken ideal yasalara uygunluk fikrine ulaşırlar. Bir başka deyişle, adaletsiz eylem, toplumdaki cari yasaya uygun olsa bile insanların zihninde olması gereken ideal yasaya aykırı olduğu için eylemin adaletsiz olduğu fikri muhafaza edilir. Dolayısıyla Mill'e göre adalet fikrinde egemen olan düşünce, etimolojik kökenine uygun biçimde, hala yasa fikridir.⁵²

Bu konuda zaman zaman yasanın kapsamı konusu gündeme gelir. Mill'e göre hiçbirimiz yasaların özel yaşamımıza müdahale etmesini arzulamasak bile çevremizde adaletsiz davranışlarda bulunan insanlar gördüğümüzde onların cezalandırılmasını arzu ederiz. Bunu eğer yasalar yapmıyorsa yani adaletsiz kişiyi cezalandırmıyorsa, eylemi yapan kişiyi hem kendi hoşnutsuzluğumuzdan hem de toplumun hoşnutsuzluğundan haberdar etmeye çalışarak bir nevi cezalandırmaya gayret ederiz. Mill'e göre bu durum yasal sınırlama fikri ile adalet fikrinin ilişkisini ortaya koyar. Bu bağlamda eğer bir şeye yanlış diyorsak, bu yanlış yapan kişinin bir şekilde yasayla değilse bile diğer insanların gözünde, o da olmazsa kendi vicdanı tarafından cezalandırılması gerektiğini kastederiz.⁵³

⁴⁷ Mill, "Utilitarianism", 10/240; Mill, *Faydacılık*, 2017, 128-129.

⁴⁸ Mill, "Utilitarianism", 10/242; Mill, *Faydacılık*, 2017, 134.

⁴⁹ Mill, "Utilitarianism", 10/255; Mill, *Faydacılık*, 2017, 162.

⁵⁰ Mill, "Utilitarianism", 10/259; Mill, *Faydacılık*, 2017, 170.

⁵¹ Mill, "Utilitarianism", 10/244; Mill, *Faydacılık*, 2017, 77-78.

⁵² Mill, "Utilitarianism", 10/245; Mill, *Faydacılık*, 2017, 140.

⁵³ Mill, "Utilitarianism", 10/247; Mill, *Faydacılık*, 2017, 144.

62 | Metin Aydın, William Whewell ve John Stuart Mill'de Ahlâk-Hukuk İlişkisi

Mill, nihayetinde adalet duygusunun temelde iki bileşene indirgenebileceğini düşünür: (1) kötülük yapmış birini cezalandırma arzusu ve (2) bu kötülükten biri ya da birilerinin zarar görmüş olduğuna dair bilgi ya da inanç.⁵⁴ Bu bağlamda Mill'e göre adalet inancı (1) kendini ya da yakınlarını inciten veya zarar verene karşı koyma ya da misilleme yapmaya yönelik hayvani arzu ve (2) insanın duygudaşlığı genişletme kabiliyetini içerir. Adalet duygusu ilkinden psikolojik gücünü alırken, ikincisinden ise ahlâkî konumunu alır.⁵⁵ Mill, doğal olan intikam duygusu ya da öç almanın kendinde bir ahlâkîliği olmadığını, bu duyguyu ahlâkî yapan şeyin toplumsal duygudaşlığa hizmet eden bir araç oluşu olduğunu iddia eder. Doğal duygularımız ayırım yapmaksızın bizim için kabul edilemez olan her şeye karşı öfkelenmemizi sağlar. Fakat toplumsal duygular tarafından bu doğal duygularımız ahlâkîleştirilince doğrudan bize zarar vermese bile topluma yönelen her tehlikeye karşı aynı öfkeyi duymamızı sağlar. Bu bağlamda Mill'e göre adil kişi, kendi zarar görmese bile topluma zarar veren her şeye öfkelenir. Mill, bu durumu bilinçli bir biçimde adil olmanın şartı olarak görür. Ona göre kişi topluma gelen tehdidi kendi çıkarıyla eşleştirip bu düşünce üzerinden değerlendirirse adil olmaz.⁵⁶

Tüm bunlardan hareketle Mill, adalet kavramının faydadan tamamen bağımsız bir ahlâkî ve hukuki standart olmasının mümkün olmadığını iddia eder. Bu noktada adalet fikrinin değişmez, sabit ve evrensel olduğu yerde faydanın kişiye göre değişen bir niteliğe sahip olduğunu iddia edenlere Mill itiraz eder ve adalet fikrinin tikel uygulamalarındaki farklılıkların nedenini sorar. Ona göre sadece farklı uluslar ve farklı bireyler farklı adalet kavramına sahip değildirlir, bir ve aynı bireyin zihninde dahi adaletin tek bir kuralı, ilkesi ya da maksimi yoktur. Söz gelimi, bazıları bir suçlunun örnek teşkil etmesi için cezalandırılmasını adil bulmayıp, cezalandırmanın mağdurun iyiliğini gözetmesi gerektiğini savunurken, diğerleri ise başka birinin iyiliği için cezalandırmanın adil olmadığını, cezalandırmanın kötülüğü önlemek için yapılması gerektiğini savunur. Hatta öyle ki bazıları cezalandırmanın bizzatı adil olmadığını çünkü suçlunun kendi karakterini kendisinin yaratmadığını iddia ederler. Mill, adalet konusunda tüm bu görüşlerin belirli açıdan makul olduğunu ve temellendirilebileceğini savunur.⁵⁷ Açıkça ki söz konusu bu durumlar Mill açısından adaletin değişmez, tek ve evrensel bir tanımı olmadığını delilidir.

Son tahlilde Mill, yeterince önemli bir özel durum ortaya çıktığında, adaletin ilkelerinin geçersiz kılınabileceğini ve bunu da ortaya koyduğu örneklerle mükemmelen kanıtladığını düşünür. Nitekim hoş görülebilir olmasa da bir hayatı kurtarmak için gerekli bir yiyeceği ya da ilacı çalmak veya zorla almak ya da bir hekimi kaçırıp işini zorla yaptırmak gibi eylemler bazı durumlarda Mill açısından ahlâkî bir ödev haline gelebilir. -Yalnız burada Mill, söz konusu bu özel durumların adaletsizliğin övülmesi için bir temel teşkil edemeyeceğinin/etmemesi gerektiğinin altını özellikle çizer.- Dolayısıyla normalde adil olan eylemin özel durumlarda adil olmadığını söylemek mümkündür. Bu nedenle Mill'e göre adalet, erdemden başka bir şey değildir ve bu erdem standardı da faydadan başka bir şey değildir.⁵⁸

Whewell ve Mill'in ahlâk-hukuk ilişkisine dair görüşlerini ele aldıktan sonra, Whewell-Mill arasındaki polemğin ele alınacağı üçüncü bölüme geçebiliriz.

3. Ahlâk-Hukuk İlişkine Dair Tartışmalar

Mill'in ahlâk ile hukuk arasındaki ilişkide Whewell'e yönelttiği en temel eleştiri, sisteminde hukuku ahlâkın temeli haline getirmiş olmasıdır. Bu eleştirinin devamı olan diğer iki eleştiri ise; ahlâkî yasalara itaate indirgemesi ve yasalar kötü/adaletsiz olsalar bile bunlara

⁵⁴ Mill, "Utilitarianism", 10/248; Mill, *Faydacılık*, 2017, 147-148.

⁵⁵ Mill, "Utilitarianism", 10/250; Mill, *Faydacılık*, 2017, 150.

⁵⁶ Mill, "Utilitarianism", 10/249; Mill, *Faydacılık*, 2017, 149-150.

⁵⁷ Mill, "Utilitarianism", 10/252; Mill, *Faydacılık*, 2017, 155-156.

⁵⁸ Mill, "Utilitarianism", 10/259; Mill, *Faydacılık*, 2017, 171.

kayıtsız şartsız itaati ahlâkî bir ödev haline getirmesidir. İlk eleştiriyi tartışmaya başlayabiliriz.

3.1. Ahlâkın Temeli Meselesi

Mill, Whewell'in sisteminde hukukun ahlâkın temeli haline gelişinin iki aşamada gerçekleştiğini iddia eder. İlk olarak Whewell kişilik, mülkiyet, aile, statü/durum ve sözleşme hakkının⁵⁹ ahlâkın temeli olduğunu, bunlar olmaksızın ahlâktan bahsetmenin mümkün olmadığını iddia etmiş; ikinci olarak ise bu hakların yalnızca yasalar tarafından belirlendiğini, bunların gerçekliklerini yasalardan aldığını ifade etmiştir. Böylece Mill'e göre Whewell'in düşüncesinde hukuk, ahlâkın temeli haline gelmiştir. Mill, özellikle "Hakların olmadığı yerde ahlâkın var olması mümkün değildir."⁶⁰ şeklindeki ifadesinin bu görüşün son derece açık bir delili olduğunu iddia eder.

Whewell, Mill'in bu eleştirisini kabul etmez. Ona göre Mill, kendi sistemini yanlış yorumlamakta, sisteminde olmayan bir şeyi varmış gibi göstermektedir. Whewell, Mill'in iddia ettiği gibi *Ahlâk yasaya, yasa da ahlâka bağlı olmak zorundadır*, şeklinde bir ifadesinin olmadığını, asıl ifadesinin *Ahlâk genel olarak yasaya bağlı olmak zorundadır*, olduğunu ve bu konuda tüm ahlâkçılarının kendisiyle hemfikir olduklarını iddia eder. Ona göre Mill'in burada gözden kaçırdığı temel mesele, mülkiyet, evlilik, vb. hususları ahlâk açısından değerlendirirken, yasaların bu konulara ilişkin tanımlarını göz ardı edip edemeyeceğimizdir. Whewell, bunun mümkün olmadığını düşünür. Kendi sistemi içerisinde ahlâk ile hukuk arasında inşa edilen bu sıkı ilişkiye rağmen, Mill'in iddia ettiği gibi hukuk ve ahlâk arasında birbirlerine temel olma gibi bir ilişki asla yoktur. Bu ilişki daha çok bir dönüşümlülük (*alternately*) ilişkisidir. Bu ilişkide ahlâk hukuku geliştirirken, hukuk da ahlâkın kavramlarını tanımlar.⁶¹

Bununla birlikte Whewell, kendi sisteminin hukukla olan sıkı ilişkisini inkâr etmez ancak bu ilişki ona göre diğer ahlâk teorilerinin hukukla olan ilişkilerinden daha derin ve temel bir ilişki değildir. Diğer teoriler hukuka ne kadar dayanıyorsa, Whewell'e göre kendi teorisi de o kadar hukuka dayanmaktadır. Whewell, yukarıda da belirttiği üzere hukukun ahlâkın kullandığı bazı kavramların tanımı için destek verdiğini ve bu tanımlar olmaksızın ahlâkî kuralların müphem, anlamsız ve uygulanamaz olarak kalacağını ileri sürer. Bu anlamda bu ilişkinin her teori için zorunlu olduğunu iddia eden Whewell, "Bu tanımları hukuk yapmayacaksa kim yapacaktır?" diye sorar. Whewell, bu meselelerin hukukun alanına girdiğini ve hukukun alanına giren meselelerde hukuka teslim olmanın alçalmak olmayacağını savunur. Durum bu olduğu için Whewell'e göre dış dünyada belirli sabit noktaların belirlenmesinde hukuk kabul edilmek zorundadır. Buradaki amaç, düşünce ve iradeye verilecek doğrultudur.⁶²

Aslında Whewell, Mill'in bu suçlaması karşısında biraz da şaşkındır. Zira o, kendi ahlâk sisteminin temelini hukuk olduğuna yönelik suçlamalar için ortada hiçbir makul gerekçe olmadığını düşünür. Eserinde, ahlâkî ödevlerin belirlenmesinde hukukun özel maksimlerine referansta bulunduğunu gösteren tek bir örneğin bile bulunamayacağını iddia eder. Whewell'e göre, bulunabilecek tek şey, ahlâkî ödevin yasalar tarafından sınırlandırılmasına ilişkin birkaç husustur. Söz gelimi, gündüz vakti eve giren hırsızın vurulması ya da kaçan hırsızın arkadan vurulmasını yasaklayan yasaya yaptığı referans bunlardan biridir. Whewell'in buradaki amacı, uç durumlara ulaşmayan tehlikenin, şiddet ve kanlı eylemi gerekçelendiremeyeceğini göstermektir. Burada ifade etmek istediği şey, ahlâkın yasalara nazaran daha ılımlı olması gerektiğidir. Bir başka ifadeyle, hukukun dahi onaylamadığı bir şiddet durumunu ahlâkın onaylamasının mümkün olamayacağını ortaya koymaktır. Bu nedenle Whewell'e göre

⁵⁹ Mill, "Whewell on Moral Philosophy", 10/188; Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*, xv.

⁶⁰ Mill, "Whewell on Moral Philosophy", 10/189; Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*, xix.

⁶¹ Whewell, *Elements of Morality*, 1864, 581.

⁶² Whewell, *Elements of Morality*, 1864, 584.

64 | Metin Aydın. William Whewell ve John Stuart Mill'de Ahlâk-Hukuk İlişkisi

ahlâk daima hukukun ötesine geçmelidir. Ahlâk, hukuka nispetle daha derin, daha yüksek, daha geniş, daha saf, daha net olmalıdır.⁶³

Whewell, dikkatli bir okuyucunun ahlâkî akıl yürütme ve soruşturmaların hiçbirinde ahlâk ile hukuk arasında Mill'in iddia ettiği tarzda bir ilişki bulamayacağını iddia eder: "Yazdığım kitapla ilgili olarak ahlâkî hukuka dayandırdığım iddia edilmektedir. Öyle sanıyorum ki bu kitabı dikkatlice okumamıştır. Zira bu tür bir iddiada bulunmak ancak bu şekilde mümkündür. Fakat her halükarda bu tür bir suçlama için en ufak bir temel olmadığını size göstermeyi umuyorum."⁶⁴ Sonuç olarak Whewell, özellikle hukuk ve hakların kendi sisteminin temeli olmadığını, ahlâkî bunları üzerine inşa etmediğini fakat hareket noktası olduğunun altını özellikle çizer.⁶⁵ Dolayısıyla Whewell açısından hukuk, ahlâkın temeli değil, fakat işaret levhasıdır.⁶⁶

Mill ile Whewell arasındaki bu tartışmada Mill'in eleştirisinin son derece etkili olduğunu söylemek mümkündür. Gerçekten de Whewell'in ahlâkın varlığını haklara bağlaması ve hakların olmadığı yerde ahlâktan bahsedilemeyeceğini iddia etmesi, Mill'in eleştirisinde haklı olduğuna yönelik bir görünüm ortaya çıkarmaktadır. Fakat burada Mill'in retorik bir hileye başvurduğunu düşünüyoruz. Çünkü "Hakların olmadığı yerde ahlâkın var olması mümkün değildir." ifadesini Mill, okuyucuya *Haklar ahlâkın kaynağıdır*, önermesini ima edecek şekilde aktarmaktadır. Oysaki iki önerme birbirinden farklı gerçekleri ifade etmektedir. Burada Whewell'in temel kaygısı, ahlâkın pratik uygulamalarındaki karmaşayı ortadan kaldırmaktır. Yukarıda Whewell'in son derece isabetli biçimde ifade ettiği gibi *Çalmayacaksın!* ahlâkî emrinin pratik yaşamda uygulanabilmesi için mülkiyetin ne olduğuna ilişkin bir tanıma ihtiyacı vardır. Eğer mülkiyetin tanımı için hukukun yaptığı tanım kabul edilmezse, toplum içerisinde mülkiyetin tam olarak neye tekabül ettiği konusunda ciddi fikir ayrılıkları yaşanacağı, bunun da bir anarşi durumu ortaya çıkaracağı inkâr edilemez bir gerçektir. Whewell'in vurgulamaya çalıştığı temel nokta buyken, Mill bu noktayı daha temel bir mesele haline getirmiştir. Kanaatimizce Mill, burada okuyucunun Whewell'in sistemi konusundaki muhtemel bilgisizliğine müracaat etmektedir. Zira yukarıda ifade edildiği üzere Whewell'in teorisinin temelinde hukuk değil, Tanrı iradesi ve akıl vardır. Whewell, ahlâkî ilkelerin sezgisel olarak bilinebileceğini, bilinen bu ilkelerin akıl tarafından rasyonel olarak gerekçelendirilebileceğini ve bu ilkelerin Tanrı iradesiyle uyumlu olduğunu iddia eder. Onun sisteminde akla uygun eylemler dolaylı olarak Tanrı iradesine de uyumlu eylemlerdir.⁶⁷ Bu bağlamda Whewell'in ahlâkın temelini hukuk olarak benimsediğini söylemek, kendisinin de ifade ettiği gibi sistemini göz ardı etmek demektir. Burada Mill'in haklı olup olmadığını ortaya koymanın en makul yolu, *Hakların olmadığı durumda ahlâkî ilkelerin varlığından söz edilebilir mi?* sorusunu Whewell'e sormaktır. Eğer Mill haklıysa hakların olmadığı yerde ahlâkî ilkelerden de bahsetmenin imkânı olmamalıdır. Fakat Whewell'in sistemi incelendiğinde hakların olmadığı yerde ahlâkî emirlerin varlığını devam ettireceğini söylemek mümkündür. Örneğin hiçbir yasanın dolayısıyla da hakkın olmadığı bir toplum düşünelim. Bu toplumda *Çalmayacaksın!*, ahlâkî emrinin Whewell'in sistemi temelinde hala mevcut olacağını ileri sürmek makuldür. Çünkü onun sisteminde bu emrin kaynağı, hukuk değil akıl ve Tanrı'dır. Dolayısıyla burada mevcut olmayan şey, bu ahlâkî emirlerin pratik uygulamasıdır. Whewell açısından insan aklıyla daima ahlâkî emirler vaz edebilir ve bu ahlâkî emirler Tanrı olduğu sürece de varlığını sürdürür.⁶⁸ Kanaatimizce Mill, bu noktadaki müphemlikten yararlanarak retorik bir hamleyle Whewell'in önermesini farklı şekilde okumakta ve okuyucuya aktarmaktadır.

⁶³ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 103.

⁶⁴ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 85.

⁶⁵ Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*, xvi, xvii; Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 84.

⁶⁶ Whewell, *Elements of Morality*, 1864, 584.

⁶⁷ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/83.

⁶⁸ bk.Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/3-11.

Aslına bakılırsa her ne kadar Whewell'i eleştirse de Mill'in kendi sistemi de aynı sorunla yüz yüzedir. Adaleti bir erdem olarak kabul edip, adaletin dolayısıyla da yasaların temelini fayda olarak belirlediğinde Mill tam olarak Whewell'in karşı karşıya kaldığı sorunla karşılaşır. Spesifik bir durumla ilgili olarak o, adaletin belirlenmesi için faydanın bir ölçüt olarak kabul edilmesi gerektiğini ve buna uygun olarak en çok faydayı ortaya çıkaran eylemin adalete daha uygun olduğunu savunur. Buradaki temel problem, eyleme ilişkin alternatiflerden hangisinin daha fazla fayda sağladığını nasıl bilebileceğimizdir. Bu konuda Mill elimize hiçbir net ölçüt veremez. Söz gelimi, *Çalmayacaksın!* ahlâkî emrinin pratiğe dökülmesinde Whewell net biçimde o toplumdaki cari yasaların mülkiyet tanımına güvenir ve bu tanım temelinde ilkenin uygulanması gerektiğini söyler. Mill ise bu emrin uygulanacağı durumla ilgili olarak failden eylemin sonucuna yönelik haz ve acı temelinde bir hesaplama yapmasını ve yasalara aykırı olsa bile daha fazla fayda sağlayan eylemi yapmasını salık verir. Kendisinin de söylediği gibi bu hesaplamanın sonucunda zaman zaman çalmanın da ahlâkî bir ödev olduğu durumların ortaya çıkması mümkündür. Kanaatimizce buradaki temel tartışma toplumun refahını ve mutluluğunu adil olmasalar bile yasalara kayıtsız şartsız itaatini mi yoksa bireysel fayda hesabına dayalı eylem tarzlarının mı sağlayacağıdır. Bu soruya net bir cevap vermek çok mümkün olmasa da ibrenin Whewell'in yaklaşımından yana olduğunu söylemek mümkündür.

3.2. Ahlâkın Tanımı Meselesi

Mill'in temel eleştirisinin bir devamı olan ikinci eleştiri, ahlâkî doğruluğun tanımının ne olduğudur. Ona göre Whewell'in sisteminin bu yapısında ahlâkî doğruluk, yasalar tarafından belirlenmiş olan haklara riayet etmek ve bu hakların ihlallerine ilişkin herhangi bir arzuya sahip olmamaktır. Bu bağlamda ahlâk, haklara riayet etmekten başka bir şey ifade etmemektedir.⁶⁹ Mill, aslında Whewell'in bu durumun farkında olduğunu ve bundan kurtulmak için de hukuka yerellik ahlâka da evrensellik atfettiğini belirtir. Böylece Whewell ahlâk-hukuk ilişkisinde ahlâka üstünlük vermiş, ahlâkî hukukun hiyerarşik olarak üstünde konumlandırılmaya çalışmıştır. Fakat Mill'e göre Whewell'in bu hamlesi çok bir anlam ifade etmez zira sisteminin kurgusu böylesi bir konumlandırmaya müsait değildir. Bu bağlamda söz konusu pozisyonun ahlâka hukuk karşısında sağlayabileceği tek üstünlük, yasaların daha iyi hale gelmesine yardım etmekten öteye geçemez. Çünkü Whewell'in kendisinin de ifade ettiği gibi bu sistemde yasalar olmadan ahlâktan bahsetmek mümkün değildir. Mesela, Whewell'in sisteminde yasalar mülkiyet kavramlarını tanımlamadığı sürece, mülkiyet meselesi ahlâkın konusu haline gelemez.⁷⁰

Mill'in bu eleştirisiyle ilgili olarak Whewell, yukarıda bahsedilen beş temel hakkın ahlâk için değil, bizatihi insanların yaşamlarını idame ettirmek için zorunlu olduğunu iddia eder. Bu haklara riayet Mill'in iddia ettiği gibi doğru kavramını tanımlamaz, yalnızca doğrunun bir kısmını teşkil eder. Bahse konu olan bu riayet bir bakıma eylem ve varlığa dair doğru tavrın tamamı değil, yalnızca başlangıcıdır. Bu anlamda söz konusu hakların kapsamı, doğru kavramının kapsamından daha dardır. Bir başka ifadeyle Whewell, haklara riayet ahlâkî doğrulukla eşitlenmesine şiddetle karşı çıkar. Çünkü Whewell'e göre bunun söylenebilmesi için kendi sisteminin tamamen göz ardı edilmesi gerekir. Ahlâk, doğru olanı yapmaktır ve ahlâk, haklara riayet etmekten çok daha geniştir. Whewell, bu noktada kastettiği şeyin *Ahlâk var olabilmek için haklara ihtiyaç duyar*, olduğunu belirtir. Çünkü hakların olmadığı yerde ahlâktan bahsetmek mümkün değildir. Whewell'e göre bu, doğruluğu son derece açık bir gerçektir.⁷¹

Buna ek olarak Whewell, hiçbir yerde ahlâkî yükümlülük bildiren -meli,-malı (*ought*) ifadesini haklara riayet anlamında kullanmadığını belirtir. Çünkü ona göre bu kavramın kapsamı haklara riayetten çok daha geniştir. Şöyle ki ahlâkî yükümlülüğü ifade eden -meli, -malı,

⁶⁹ Mill, "Whewell on Moral Philosophy", 10/188-189.

⁷⁰ Mill, "Whewell on Moral Philosophy", 10/188.

⁷¹ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/581-582.

66 | Metin Aydın. William Whewell ve John Stuart Mill'de Ahlâk-Hukuk İlişkisi

temelde doğru olanın yapılmasının gerekliliğini vurgular ve burada eylemin muhatabının haklarının bunu gerektirip gerektirmemesine bakılmaz. Ayrıca Whewell, Mill'in iddiasının aksine, *Haklara saygı gösterilmesi gerekir (ought)*. demediğini; *İnsanlar arasında ahlâkî eylemin zorunlu şartı olarak saygı gösterilmesi gereken haklar olması gerekir*, dediğini belirtir. Whewell, bu ifadenin ayrıca ahlâkî yükümlülüğe dair herhangi bir ima da içermediğinin altını çizer.⁷²

Whewell'in ahlâk ile hukuk arasında kurmuş olduğu ilişkinin ortaya çıkardığı önemli sorunlardan birini Mill bu eleştiride oldukça isabetli şekilde tespit etmiş görünür. Gerçekten de ahlâk için gerçekliğini yasalardan alan hakların varlığı şart koşulduğunda ahlâkın yasalara itaate indirgenmesi gündeme kaçınılmaz biçimde gelir. Buradaki kritik nokta ahlâkî evrensel, yasaları ise yerel olarak nitelemenin bu sorunu çözüp çözmediğidir. Kanaatimizce Whewell'i burada zor duruma düşüren husus, ahlâkın teoride sahip olduğu evrenselliğin pratikte mümkün olmamasıdır. Kendisinin de ifade ettiği gibi, *Çalmayacaksınız!* ahlâkî emri evrensel bir geçerliliğe sahiptir fakat bu ilkenin pratik uygulamasında yerellik gündeme gelir. Bu yerellik sorunun temelinde de Whewell'in ahlâkın pratik sınırlarını yasalarla sınırlaması yatar. Buna göre evrensel olan ahlâkî bir emrin pratik uygulamalarında cari yasalara bağlı olarak toplumlar arasında farklılıklarla karşılaşmaktadır. Mesela, toplumun birinde birinin bahçesinden izinsiz meyve koparmak yasal ve ahlâkî iken, başka bir toplumda ise yasalara aykırı ve gayri ahlâkîdir. Whewell'in sistemi düşünüldüğünde bu durumdan kurtulmak mümkün değildir. Bu bağlamda Mill'in eleştirisi son derece isabetli görünmektedir. En azından teorik düzeyde olmasa bile ahlâkın ilkelerinin pratik uygulamalarında Whewell'in ahlâkî, yasalara itaate indirgediğini iddia etmek makul görünmektedir.

Benzer sorunu Mill'in nasıl çözdüğüne baktığımızda ise çok farklı bir tablo karşımıza çıkmaz. Nasıl ki Whewell, ahlâkî ilkenin pratik uygulamasını yasaya ve haklara riayete indirgiyorsa Mill de bunu kişinin kendi yargısına indirgemektedir. Mill'in sisteminde bir eylemin ahlâkî olması için temel şart, söz konusu eylemin alternatifler arasında en çok sayıda insana en çok faydayı/mutluluğu sağlamasıdır. Mill'in bahsettiği bu temel şartı karşılayan eylem ahlâkîdir, dahası bu eylemin yerine getirilmesi ahlâkî bir ödevdir.⁷³ Burada Mill'in söz konusu eleştiriye vereceği en makul cevap, failin ahlâkî gelişimini tamamladığında ve belirli bir entelektüel seviyeye ulaştığında söz konusu yargılamaların dakikliğini artacağı şeklinde olacaktır. Bu noktada ahlâkî failin kendisini düzeltmesi için Mill'in beklediği hoşgörünün aynısını yasalar için beklemek de Whewell'in hakkıdır. Aynı şekilde Whewell de toplumların ve bireylerin entelektüel gelişimleri arttığında yasaların ahlâkî ilkelerin evrensellik standartlarına yaklaşacaklarını umması son derece makul ve anlaşılabilir. Dolayısıyla bu bağlam içerisinde ahlâkın evrensel ilkeleriyle mükemmelen uyumlu yasaların bir gün gerçekleşmesi mümkündür.

3.3. Yasalara İtaat Meselesi

Mill'in konuya ilişkin temas edeceğimiz son eleştirisi yine temel eleştirinin bir devamı olan yasalara kayıtsız şartsız itaatın Whewell'in sisteminde ahlâkî bir ödev haline gelmiş olması ile ilgilidir. Mill'e göre Whewell failin en kutsal ödevlerinden birinin, kişisel olarak hak etmese bile üstün olanlara, yöneticilere itaat etmek olduğunu savunur.⁷⁴ Mill, aynı şekilde Whewell'in sisteminde yasalar son derece adaletsiz olsalar, kölelik gibi hiçbir aklın ve vicdanın kabul etmeyeceği uygulamaları meşrulaşırsalar bile, yasalara itaat etmenin temel ahlâkî ödev haline geldiğini iddia eder. Bu anlamda Mill, Whewell'in insanları yasaların ruhuna değil salt metne itaat etmeye çağırdığını iddia eder. Mill söz konusu bu duruma ek olarak Whewell'in insanlardan toplumun geleneklerine de aynı şekilde bir itaat beklediğini ileri sürer. Buna göre gelenek, Whewell'in sisteminde hukukun sahip olduğu otoriteye sahiptir. Hatta

⁷² Whewell, *Elements of Morality*, 1864, 581.

⁷³ Francis Ethelbert Louis Priestley, "Introduction", *The Collected Works of John Stuart Mill*, ed. John Bowring (Toronto: University of Toronto Press, 1969), 1/cv.

⁷⁴ Mill, "Whewell on Moral Philosophy", 10/200.

çok kişisel bir mesele olan evlilik gibi meselelerde bile toplumun pratik uygulamalarının insanların tutumlarını belirlemesi gerektiğini iddia eder.⁷⁵

Bu eleştiri ile ilgili olarak Whewell, Mill'in *Üstün olanlara hak etmeseler bile itaat edilmedir*, şeklindeki suçlamasını kabul etmez. O, hiçbir yerde böyle bir şey söylemediğini, söylediği şeyin, *Bu iyiliğe sahip olan ve bunu otoritesiyle birleştiren kişinin, itaatin, saygının doğal nesnesi olduğunu kabul etmeye hazırız*, şeklinde olduğunu belirtir. Whewell, kendi sistemi için bir kutsal ödevler listesi hazırladığını ve dahası bu konuda herhangi bir şey söylemediğini ileri sürer. Whewell, bu hususta ifade ettiği şeyin, *Üstünlere saygı göstermek bir ödevdir, sadace ödevdir*, olduğunu iddia eder. Whewell, bu yaklaşımın herkes tarafından hatta Mill tarafından da onaylanacağına emindir. Çünkü ona göre yasalara ve otoriteye itaat etmek genel olarak bağlayıcı bir yükümlülüktür. Bu yükümlülük aynı zamanda ahlâkî bir öneme de sahiptir.⁷⁶ Whewell, kendi yaklaşımında herhangi bir gariplik olmadığına ısrarcıdır. Bu noktada kendisinin insanlığın ortak sesi olduğunu düşünür. Zira ona göre insanlar Sokrates'e yasalara itaat ettiği için hayran değiller midir? Aziz Pavlus, sırf yargıca hürmet etmediği için kendisinin azarlanmasına müsaade etmiş ve ardından şu alıntıyı okumamış mıdır: "Kavmin reisi için kötü söylemeyeceksin."⁷⁷ Whewell, *İsyan eden, ihanet eden, kargaşa çıkararlardan sadakat talep edilip, kınanmazlar mı?* diye sorar. Ona göre yasalara itaat, otoriteye sadakat, sevilen ve beğenilen niteliklerdir, erdemdir.⁷⁸

Yasalardaki sorunlara ilişkin olarak Whewell ilk olarak köleliği meşrulaştıran yasaları görmezden gelmeye kimsenin hakkı olmadığını belirtir. Fakat doğrudan, *Köleliği meşrulaştıran bir yasaya boyun eğilmemelidir*, şeklindeki bir maksimin de çok büyük sorunlara neden olacağını da altını çizer. Whewell bunu birkaç örnek üzerinden ele alır. Mesela, Havari Pavlus, kölelere efendilerine hoşnut olarak boyun eğmelerini tavsiye etmiştir. Aynı şekilde kaçak bir köleyi de Philemon'a geri göndermiştir. Whewell bu iki olayda Havari Pavlus'un kölelere, efendilerine boyun eğmemelerini söylemesinin ve köleyi efendisine geri teslim etmemesinin ahlâkî olup olmadığını sorar. Ona göre Havari Pavlus her iki olayda da tersini yapabiliirdi, yani kölelere efendilerine karşı isyan etmelerini öğütleyebilir ve köleyi efendisine teslim etmeye bilirdi. Fakat ikisini de yapmamıştır. Havari Pavlus'un bu tutumunu kendisine bir destek olarak telakki eden Whewell, kendisine bu noktada katılmayıp, köleliği meşrulaştıran yasalara itaati gayri ahlâkî olarak gören birçok kişinin de olacağını kabul eder.⁷⁹

Çizdiği bu tablonun ilginçliğini kabul eden Whewell, kölelikle vb. husularla ilgili yasalara itaat edilmesi gerektiğini ifade ederken, diğer taraftan bu yasaların ortadan kaldırılması için çalışmanın da tüm insanların görevi olduğunu savunur: "Her nerede kölelik varsa, köleliği nihayete erdirmek, her iyi insanın en büyük amaçlarından biri olmalıdır."⁸⁰ Köleliğin ahlâka aykırı olduğunu kabul eden Whewell, bu ifadesinin köleliği meşrulaştıran mevcut yasaları iptal ettiği anlamına gelmediğinin de altını çizer.⁸¹

Whewell, insanların özellikle de entelektüellerin yasaların mevcut durumlarından memnun olmayabileceklerini, yasaların standartlarının yükseltilmesini talep edebileceklerini ve bunun da hakkı bir talep olduğunu kabul eder. Ona göre bu tür beklentiler genelde yasalarda yapılması gereken değişikliklerin ahlâkçılar tarafından yapılması gerektiği gibi bir beklentiye de neden olur. Oysaki Whewell, ahlâkın genel şemasının bu tür bir taleple şekillendirilmesine karşıdır. Ahlâkın insana biçtiği rol, ödevlere riayet ve kişisel gelişimdir, yasaların değiştirilmesi bunlar arasında değildir. Olsa olsa birçok ödev arasından sadece biri olabilir.

⁷⁵ Mill, "Whewell on Moral Philosophy", 10/200.

⁷⁶ Whewell, *Elements of Morality*, 1864, 586.

⁷⁷ *Kitâb-ı Mukaddes* (İstanbul: Kitâbı Mukaddes Şirketi, 2001), Resullerin İşleri 23/5.

⁷⁸ Whewell, *Elements of Morality*, 1864, 587.

⁷⁹ Whewell, *Elements of Morality*, 1864, 591.

⁸⁰ Whewell, *Elements of Morality*, 1864, 591.

⁸¹ Whewell, *Elements of Morality*, 1864, 591.

68 | Metin Aydın, William Whewell ve John Stuart Mill'de Ahlâk-Hukuk İlişkisi

Whewell, kendi sisteminde var olan yasaların geliştirilmesi meselesinin ne göz ardı edildiğini ne de ihmal edildiğini söyler.⁸²

Mill, bir önceki eleştirisinin devamı olarak ortaya koyduğu bu eleştirisinde oldukça iddialı görünür. Eğer ahlâki yasalara itaatle sınırlarsanız, bunun zaman zaman hiçbir aklın ve vicdanın kabul etmeyeceği bazı sonuçları ile karşılaşmanız olasıdır. Mill, bu sonuçlardan birine -kölelik- işaret etmek suretiyle Whewell'i oldukça zor bir durumda bırakmaktadır. Mill'in bu örneği kasıtlı olarak seçtiği açıktır. Okuyucuda Whewell'in sistemine yönelik olumsuz bir algı oluşturmak için açıkçası daha iyi bir örnek seçilemezdi. Mill çok basit bir şekilde Whewell'in hukuku ahlâkın temeline yerleştirdiğini, böylece kölelik gibi uygulamaları meşru gören yasalara itaati de ahlâki bir ödev haline getirdiğini ifade eder. Açıkçası Whewell'in bu eleştiriden kurtulma şansı yoktur. Zaten bunu kabul eden Whewell verdiği örnekler üzerinden yasalar köleliği meşru kılma bile, yasalara itaat etmenin hala gerekli olduğunu açıkça ifade eder. Burada kendisine açmaya çalıştığı kaçış kapısı, ahlâkın hukuk karşısındaki hiyerarşik üstünlüğüne müracaat etmektir. Bu da ahlâkın zaman içerisinde bu tür uygulamaları meşru gören yasaları değiştirmesini ummaktan öteye geçemez. Köleliğin bizatihi kötülüğünü kabul etmesine rağmen bu tür uygulamaları meşrulaştıran yasalara itaati savunmaya devam etmesi sistemindeki tutarlılığı muhafaza etmeye çalışma gayreti olarak yorumlanmalıdır. Fakat bu tutarlılık gayretini kendi sistemini içinden çıkılmaz son derece zor bir duruma soktuğu da aşikârdır.

Mill'in Whewell'e attığı bu güçlü eleştiri oku aslında kendisini de vurmaktadır. Çünkü Mill'in sisteminde de bu ve buna benzer uygulamaları kategorik biçimde gayri ahlâki olarak nitelenmek mümkündür. Zira Mill, ilkesel olarak kendinde açık (*self-evident*) ilkeleri kabul etmez.⁸³ Bu nedenle adalet de dâhil olmak üzere sistemdeki her şey, ancak nihai amaç olan mutluluğa ulaştırdığı ölçüde araçsal bir değere sahiptir. Bu anlamda her bir ahlâki ilkenin ya da erdemin istisnai durumları mümkündür. Kendisinin de yukarıda ifade ettiği gibi bazı durumlarda çalmak, insanları zorlayarak bir şeyler yaptırmak ahlâki bir ödev haline gelebilmektedir. Bu anlamda insanların sahip oldukları hukuki ve ahlâki haklar ilkesel olarak müdahaleden berî değildir. Her türlü hak, yeri geldiğinde bireyin elinden alınabilir ve bu, gayri ahlâki bir durum ortaya çıkarmaz. Buradaki tek temel ölçüt, en çok, mutluluğu/ faydayı getirecek eylemin gerçekleştirilmesidir. Bu bağlamda Mill'in Whewell'e yönelttiği kölelik eleştirisi kendisine yöneltildiğinde Whewell'inkine benzer bir tabloyla karşılaşırız. Mill'in sistemi asla kategorik olarak köleliği gayri ahlâki olarak göremez, kabul edemez. Eğer bir toplumun refahı kölelik kurumunun devamını gerektiriyorsa Mill'in sisteminde bunu devam ettirmek ahlâki bir zorunluluk haline gelebilir. Dolayısıyla evet, gerçekten de Mill'in yönelttiği kölelikle ilgili eleştiri Whewell'i köşeye sıkıştırmaktadır ancak bu eleştiri Mill'i ne kadar köşeye sıkıştırıyorsa Whewell'i de o kadar köşeye sıkıştırmaktadır daha fazla değil.

Sonuç

Ahlâk-hukuk ilişkisinin nasıl tesis edileceği ahlâk felsefesinin en çetrefilli meselelerinden biridir. Hem ahlâkın hem de hukukun insanların eylemlerine taalluk eden normları ve hitapları haiz olmaları, kaçınılmaz biçimde çatışmalara ve tartışmalara sebebiyet vermekte, *Ahlâki olan her şey hukuki midir? ya da Her hukuki olan şey ahlâki midir?, Ahlâkın ve hukukun sınırları nerede başlar, nerede biter?* türünden soru ve sorunlara neden olmaktadır. 19. yüzyıl Britanya'sının en önemli ahlâk düşünürlerinden olan Whewell ve Mill'in bu konuya ilişkin görüş ve tartışmasını ele aldığımız bu makalede de görüldüğü üzere her iki düşünür, bazı temel noktaları paylaşıyorlar da bu meseleye farklı zaviyelerden yaklaşmaktadırlar.

⁸² Whewell, *Elements of Morality*, 1864, 588,589.

⁸³ David Lyons, "Mill's Theory of Justice", *Values and Morals*, ed. Alvin Goldman - Jaegwon Kim (Dordrecht: Springer, 1978), 5.

Tartışmamız açısından düşünürlerimizin paylaştıkları en temel iki nokta; hiyerarşik ilişki açısından ahlâka hukuk karşısında tanıdıkları üstünlük ve adaletin sabit olmayıp, değişken bir yapıda olduğudur. İki düşünüre göre de ahlâk, hukukun dar çerçevesine sığmaz. Ahlâk evrensel nitelikleri haizken, hukuk, en azından pozitif hukuk, için aynısını söylemek mümkün değildir. Hukuk, zamana, mekâna, şartlara göre değişiklik göstermektedir. Hukukun temelini oluşturan kavramlar, tarih içerisinde değişim ve dönüşümlere konu olmakla kalmaz, çağdaş toplumlar arasında bile ciddi farklılıklar gösterir. Bu durumun tezahür ettiği en temel nokta, hukukun bizatihi amacı olan adalet meselesidir ki bu da iki düşünürün paylaştıkları bir diğer önemli noktadır. Hem ahlâkî hem de hukuki boyutlara sahip olan adalet kavramı aslında ahlâk ile hukuk arasındaki ilişkiyi temin etmede son derecede işlevsel gibi dursa da umulanın aksine, yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü her iki düşünür tarafından da sabit olmaktan ziyade değişken bir kavram olarak kabul edilmektedir. Adaletin bu değişken yapısı, adil olanın belirlenmesinde daha temel bir ölçüt ihtiyacını doğurur. Bu ölçütü yasalara uygunluk olarak belirleyen Whewell, zihinlerdeki adalet mefhumunun ancak yasalar yardımıyla gerçeğe dönüştürülebileceğini savunurken; Mill ise adaletin temelde fayda/mutluluk tarafından belirlenmesi gerektiğini iddia eder. Whewell için asıl sorun, kategorik olarak zihinlerde yer alan adalet fikrinin pratik olarak nasıl uygulanacağıdır. Mill için ise böyle bir sorun yoktur. Zira onun sisteminde adil olanın ne olduğuna fayda ilkesi karar verdiği için süreç zaten tamamen pratik bir zeminde yürür.

Whewell'in, ahlâk-hukuk ilişkisinde karşılaştığı sorunlara bulduğu çözüm, onun Mill tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Buna göre Mill, Whewell'i hukuku ahlâkın temeli haline getirmekle, ahlâkî yasalarla belirlenen haklara riayete indirgemekle ve yasalara itaati ahlâkî ödev haline getirmekle suçlamıştır. Bu eleştirilerin hepsi retorik olarak oldukça güçlü eleştirilerdir, fakat içerik açısından aynı güce sahip olduklarını söylemek, kanaatimizce mümkün değildir. Mesela Mill, ilk eleştiride, Whewell'i haksız biçimde suçlamıştır. Çünkü Whewell'in amacı, Mill'in iddia ettiği gibi hukuku ahlâkın temeli yapmak değil, ahlâkî pratik yaşama uygulamak, ahlâkın pratikte uygulanması için hukuka duyduğu ihtiyaca dikkat çekmektir. Eğer durum Mill'in iddia ettiği gibi olsa, yasaların olmadığı yerde ahlâkî emirlerden bahsetmek mümkün olmazdı. Hâlbuki Whewell, yasaların olmadığı yerde ahlâkî emirlerin olmayacağını değil bunların uygulanamayacağını söyler. Fakat ikinci ve üçüncü eleştirilere baktığımızda ise Mill'in Whewell'i gerçekten zor duruma düşürdüğü görülür. Zira ahlâkî emirlerden geçen kavramların hukuki tanımları temel alındığında ahlâkî emirler evrensel niteliklerini kaybedip, yerelleşmektedirler. Söz gelimi, toplumdaki mevcut hukuki tanımların farklılığı nedeniyle bir toplumda gayri ahlâkî olarak kabul edilen bir eylem, başka bir toplumda meşru görülebilmektedir. Pratikte bu durum çok büyük bir sorun gibi durmasa da Whewell'in yasalara itaati ahlâkî ödev olarak belirlemesi, durumu çetrefilli bir hale sokmaktadır. Şöyle ki iki toplumda birbirinin zıddı iki eylem sırf yasalara uygun oldukları için hem meşru hem de ahlâkî olmakta ve Whewell'e göre de yasalara uygun oldukları sürece bunlara itaat ahlâkî bir ödev haline gelmektedir. Özellikle köleliği meşrulaştıran yasalar gibi adil olmadıkları kesin olarak bilinmesine rağmen yine de bu yasalara itaatin ahlâkî bir ödev olarak belirlenmesi Whewell'i, Mill karşısında oldukça zor bir duruma düşürür.

Diğer taraftan Whewell'i güç duruma düşüren eleştiriler, Mill'in kendi sistemine yöneltildiğinde karşımıza çıkan tablo çok da farklı değildir. Benzer sorunlar Mill için de geçerlidir. Onun sisteminde evet, hukukun ahlâkın temeli haline gelmesi gibi bir durum söz konusu olmasa da diğer iki eleştiriye Whewell'inkinden daha etkili cevaplar bulmak çok da mümkün değildir. Mill, Whewell'i ahlâkî yasalara riayete indirgemek ve bunu ahlâkî bir ödev olarak belirlemekle suçlarken kendisi de ahlâkî bir anlamda kişisel yargılara indirgemektedir. Ayrıca, Whewell'in sisteminin en büyük sorunu olarak işaret ettiği kötü yasalara itaatin ahlâkî bir ödev olması durumunun bir benzeri kendi sistemi açısından da geçerlidir. Çünkü kötü yasaların öngördüğü uygulamaları, mesela köleliği, Mill'in sisteminde kategorik olarak yanlışlamak mümkün değildir. Bu yanlışlama ancak haz ve acı temelli olarak yapılacak bir değerlendirilmeden sonra mümkündür.

70 | Metin Aydın. William Whewell ve John Stuart Mill'de Ahlâk-Hukuk İlişkisi

Sonuç olarak Whewell ile Mill arasında ahlâk ile hukuk arasındaki ilişkiye dair cereyan eden bu tartışmada ahlâk-hukuk ilişkisiyle ilgili olarak her iki düşünürde de farklı cevaplar bulmak mümkündür. Fakat bu cevapların mezkûr sorunları çözüme kavuşturduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Nihayetinde bu durumun filozoflarımızın sistemlerinin sorunlu yapısından ziyade ahlâk ile hukuk arasındaki ilişkinin çetrefilliğinden kaynaklandığını zannederiz ki söylemeye gerek yoktur.

Kaynakça

- Bentham, Jeremy. *Ahlak ve Yasama İlkeleri*. çev. Ömer Saruhanlıoğlu - Uğur Kaşif Boyacı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Bentham, Jeremy. "An Introduction to Principles of Morals and Legislation". *The Works of Jeremy Bentham*. ed. John Bowring. New York: Russel&Russel Inc., 1962.
- Crisp, Roger. *Mill on Utilitarianism*. New York: Routledge, 1997.
- Lyons, David. "Mill's Theory of Justice". *Values and Morals*. ed. Alvin Goldman - Jaegwon Kim. Dordrecht: Springer, 1978.
- Mill, John Stuart. *Faydacılık*. çev. Selin Aktuyun. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2017.
- Mill, John Stuart. "Utilitarianism". *The Collected Works of John Stuart Mill*. ed. John Robson. Toronto: University of Toronto Press, 1969.
- Mill, John Stuart. "Whewell on Moral Philosophy". *The Collected Works of John Stuart Mill*. ed. John Robson. Toronto: University of Toronto Press, 1969.
- Nakano-Okuno, Mariko. *Sidgwick and the Contemporary Utilitarianism*. London: Palgrave Macmillan Pub., 2011.
- Priestley, Francis Ethelbert Louis. "Introduction". *The Collected Works of John Stuart Mill*. ed. John Bowring. Toronto: University of Toronto Press, 1969.
- Schneewind, Jerome B. *Sidgwick's Ethics and Victorian Moral Philosophy*. New York: Oxford University Press, 2007.
- Snyder, Laura J. "William Whewell". The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Erişim 05 Mayıs 2020. <https://plato.stanford.edu/entries/whewell/>
- Whewell, William. *Elements of Morality*. London: John W. Parker, 1845.
- Whewell, William. *Elements of Morality*. Cambridge: Deighton, Bell and Co, 4. Basım, 1864.
- Whewell, William. *Lectures on Systematic Morality*. London: John W. Parker, 1846.
- Whewell, William. *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*. London: John W. Parker, 1852.
- Kitâb-ı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001.